

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

18806

231
27.2
-33

27 SEP 2006

Դ. ԼԵՅԿԻՆ

15 JAN 2010

ՀԱՍՍԱՐԱԿԱԾԱՅԻՆ ԱՖՐԻԿԱՆ
Յ Ե Վ

ՃՈՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԴՐՈՇԱԿԻ ՏԱԿ

30 APR 2013

18806

Թարգմ. Ն. Տ.-ՈՂ.

16475-58

Главлит № А-77.172. Заказ № 2960 Тираж 5.000
 Книжная ф-ка Центриздата Народов СССР. Москва,
 Шлюзовая набережная, 10.

Ն Ե Ր Ա Մ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

1929 թվի հունվարին խորհրդային մամուլի մեջ յերե-
 վան յեկավ հետևյալ հեռագիրը.

«ՆԵՐՔՐԵՐԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՖՐԻԿԱՅՈՒՄ.

Պարիզ: Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի նա-
 հանգապետ Անտոնետտին նորերս Պարիզում եր և զե-
 կուցում եր արել կառավարութեանը այդ գաղութի
 բնիկների մեջ տիրող հուզմունքի մասին: Սանդի գետի
 ակունքների ռայոնում յերեացել և մի ինչ-վոր սև
 «մարդարե», վորը զրգուում և ազգաբնակչութեանը
 Ֆրանսիական ոկուպացիայի դեմ... Ապստամբութեանը,
 վոր սկզբում հաջողվել եր խեղդել, նորից բռնկել և
 ավելի լայն ծավալով: Միաժամանակ շարժումը սկսվել
 և Բանդի քաղաքի շրջանում, վորտեղ արյունահեղ ընդ-
 հարումներ են տեղի ունեցել բնիկների և պատժիչ ջո-
 կատների միջև»:

Անցավ ավելի քան մի տարի և 1930 թվի ապրիլի 7-ին
 նորից կարգում ենք լրագրներում Ֆրանսիական Հասարակա-
 ծային Աֆրիկայի նեղրերի յեկույթի մասին Ֆրանսիական
 հախչտակիչների դեմ: Հաղորդվում և հետևյալը.

ՅԵԼՈՒՅԹ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԿՈՆԳՈՅՈՒՄ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ
 ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՄ.

Պարիզ: Ապրիլի սկզբներում տեղի ունեցան լուրջ հուզ-
 մունքներ Ֆրանսիական Կոնգոյի կենտրոնում, — Բրա-
 զավիլի քաղաքում: Հուզմունքի անմիջական պատճառն
 և յեղել գաղաքանի վճիռը մի Ֆրանսիացու և մի քանի
 բնիկների դործի մասին: Մեղադրյալները, վորոնք տե-
 ղական փոխադարձ ողնութեան ընկերութեան կազմա-
 կերպողներն են յեղել, գատապարտվել են յերեք տարվա

բանտարկության յուրաքանչյուրը: Իմանալով դատա-
վճռի մասին, մի քանի հազար բնիկներ շարժվում են
դեպի դատարան դատապարտվածներին աղաւելու
նպատակով: Վոստիկանությունը անդոր ե գտնվում
ցուցարարների դեմ և կանչում ե հրացանաձիգների ջո-
կատները, վորոնք կրակ են բացում բնիկների դեմ:
Բնիկները հուսահատ ընդդիմադրություն են ցույց տա-
լիս, քարեր են նետում և ձեռնամարտ են սկսում վոս-
տիկանների և հրացանաձիգների հետ: Կան շատ վիրա-
վորվածներ: Նախնագապետը... վիրավորված ե քարով:
Քաղաքի մի մասը, վորտեղ ապրում են բնիկները, գրա-
վել են հրացանաձիգները: Հուլիսին ու ընդհարում-
ները շարունակվում եյին յերեք ու: Բելգիական «Սու-
ար» լրագիրը գրում ե՝ «Հրացանաձիգները ստիպված
եյին առանձնապես յեռանդով գործել Ներքին Կոնգո
կոչված ավանում, վոր գտնվում ե Բրազաիլ քաղաքի
մոտ: Այդ ավանը հայտնի յե, վորպես բնիկների կո-
մունիստական տարրերի գործառնությունների բազա»*:

Այդ անընդհատ հաղորդությունները տեղական յելույթ-
ների մասին հիմք են տալիս մտածելու, վոր Ֆրանսիական
Հասարակածային Աֆրիկայում վերջին տարիներս տեղի յե
ունենում լարված ազատագրական պայքար: Հետագա բա-
ցատրությունից ընթերցողը կտեսնի, վոր վերջին տարիների
հակաիմպերիալիստական շարժումը մեզ հետաքրքրող գա-
ղութում այդ փաստերով չի վերջանում դեռ ևս: Թեև ցեն-
զուրան ամեն կերպ աշխատում ե գաղութի սահմաննե-
րից դենը լուրեր բաց չթողնել գործերի իսկական դրության
մասին, այնուամենայնիվ յեվրոպական մամուլի մեջ յերե-
վան են գալիս արժեքավոր տեղեկություններ այդ հարցի
մասին: Ներկա ակնարկի մեջ մենք կպատմենք, թե ի՞նչ
պէս ե այդ գաղութի դրությունը, ի՞նչպես են ապրում բնիկ
ներքերը Ֆրանսիական կապիտալիստական իշխանության
տակ, ինչի՞ մեջն են և ի՞նչն են նեղրերի վերջին տարիների
շարժման պատճառները:

* «Правда» 1930 թ. 7 տարիի:

1. ՏԵՐԻՏՈՐԻԱՆ ՅԵՎ ԱԶԳԱԲՆԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկան հյուսիսից
սահմանափակված ե Սահարայի մեծ անապատով, արե-
մուտքից — Ֆրանսիական Կամերուն գաղութով և Ատլանտիկ
Ովկիանոսի ափերով, հարավից — Բելգիական Կոնգո գա-
ղութով, արևելքից — Անգլիական Սուդան գաղութով: Այդ
ահագին յերկրի ընդհանուր հրապարակը հավասար ե
2.256.000 քառակուսի կիլոմետրի: Հետևաբար, իր հրապա-
րակով այդ գաղութը 4,3 անգամ գերազանցում ե Ֆրան-
սիային:

Գաղութը բաղկացած ե հետևյալ շրջաններից.

	Տարածությունը քառ. կմ.	Ազգաբնակչությունը
Գարոն	274.870	465.000
Միջին Կոնգո	240.000	770.000
Ուբանգի-Շարի	493.000	1.100.000
Չադ	1.248.000	1.100.000
	2.255.870	3.435.000

Գաղութը բաղկացած ե հինգ բնական գոտիներից:

1. Ովկիանոսի ափից սկսվում ե կուսական Մեծ Ամուսոի
գաղին: Դա մի ահագին անտառային տարածություն ե: Նրա
լայնությունը մոտավորապես 750 կիլոմետր ե ովկիանոսի
ափից մինչև յերկրի խորքը: Գաղութի սահմաններում կուսա-
կան անտառի հրապարակը կազմում ե 140.000 քառ. կիլո-
մետր, իսկ Կենտրոնական Աֆրիկայի ամբողջ անտառային
դանդվածը հավասար ե 600.000 քառ. կիլոմետրի, այնպես
վոր այդ անտառը չատ ավելի մեծ տարածություն ե բունում,
քան ամբողջ Դեբամանի:

Համարյա ամբողջ տարին անտառային գոտում անձրևներ են տեղում, և չուրջ տարին անտառը կանաչ է: Զրի առատությունը, միացած տաք կլիմայի հետ, հնարավորություն է տալիս շատ հարուստ բուսականության զարգանալուն: Ավելի քան հարյուր տեսակ արմավենիներ կան այնտեղ, կոկոսի, ձիթապտղի, սագոյի, կաուչուկի ծառեր և այլն: Ծառերը հասնում են հսկայական բարձրության — 60-ից մինչև 80 մետրի: Անտառում ծառերի կատարների իրար խճողվելուց առաջացած ամբողջական կամարի ծածկոցի տակ տիրում է կիսախավար և ողջ համակված է փթող բույսերի և կենդանիների տաք գոլորշիներով: Բազմազան և հարուստ տեսակի ու ձևերի կենդանիները ապրում են այդտեղ, կերակրվելով Մեծ անտառի առատ սննդով: Հսկայական ոճերի և այլ յերկրակենցաղ կենդանիների ահագին քանակություն ապրում է մամռապատ ու միշտ խոնավ հողի վրա և ծառերի արմատների մեջ: Անհամար միջատներ, յերբեմն զարմանալի վառ գույներով, լեցնում են անտառի ողջ: Ծառերի ճյուղերի վրա բնակվում են խայտաբղետ թռչուններ:

Անտառը բռնում է գաղութի ամբողջ հարավային մասը: Ովկիանոսի ափից քիչ հեռու (անտառային գոտում) բարձրանում է ափի ուղղությամբ այսպես կոչված՝ բյուրեղային սարերի բարձր շարքը: Այդ սարերի բարձրությունը հասնում է 3.000-ից մինչև 4.000 մետրաչափի:

II. Կուսական Մեծ Անտառի գոտին չրջապատում է պափարարտների (саванна) գոտին: Այդ գոտում անձրևներ ավելի քիչ են լինում, քան Մեծ Անտառի գոտում: Ամառը և ձմեռը անձրևներ բոլորովին չեն լինում: Այդ պատճառով էլ այնտեղ գորգի նման խիտ բանում են միայն խոտերը մինչև 6 մետր բարձրությամբ: Անտառների հանդիպում ենք ավելի հաճախ գետերի մոտ: Այդ գոտում գտնվում է գաղութի կենտրոնական շերտը:

III. Պաճարարտների գոտին չրջապատված է տափաստանների գոտիով: Այստեղ բուսականության բնույթը պայմանավորված է տարվա չոր ժամանակի գերակշռումից:

Խոտը շատ խիտ ծածկում է հողը, բայց կես մետրից ավելի չի բարձրանում: Միայն Ձադ լճի ռալոնը, վոր առատորեն ջրվում է լիճը թափվող գետերի սիստեմով, ավելի խիտ բնակչություն ունի:

IV. Ավելի ևս դեպի հյուսիս ընկած է անապատային տափաստանների գոտին: Հողի չափազանց չորությունը, վոր հետևանք է անձրևների հազվագյուտ լինելուն, հնարավորություն է տալիս բանելու միայն փշոտ մացառներին: Տափաստանների և անապատային տափաստանների հասարակածային գոտու մեջ մտնում է գաղութի հյուսիսային շերտը:

V. Վերջապես Կադուբի ծայրագույն հյուսիսային շերտը գտնվում է արդեն Սահարայի անապատի գոտում: Բացառությամբ ռադիսների, անապատը բաղկացած է ապառաժոտ բարձրություններից, մերկ հարթավայրերից, ավազաթմբերից, խճով ծածկված խոր հովիտներից: Աղքատ բուսականություն յերևում է միայն անձրևից հետո փոսերի մեջ և իսկույն այրվում:

Մեծ անտառի և պաճարարտների գոտիներով անցնում են բազմաթիվ գետեր: Կոնգոն իր Ուբանգի և Սանգա գետառուններով, Ողովե և Նյանգա գետերը, վորոնք թափվում են Ատլանտիկ ովկիանոսը: Գետերի մի ամբողջ սիստեմ թափվում է Ձադ լիճը, վորը գտնվում է գաղութի հյուսիսային մասում: Այդ գետերից ամենանշանավորը Շարի գետն է: Բայց դրանց մեծամասնությունը նավահանգստյան համար հարմար է միայն շատ փոքր տարածության վրա: Անձրևների չրջանում այդ գետերը հորդանում են, ծածկում են մեծ տարածություններ և անանցանելի յեն դարձնում յերկիրը:

2. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ՅԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՐԳԸ

Գաղութի ազդարնակչության ճիշտ քանակը հայտնի չէ: Յերկրի ընդարձակությունը և ծայրահեղ սակավաբնակչությունը, այլ և հաղորդակցության անյերևակայելի դժվարությունները չափազանց դժվարացնում են կանոնավոր մարդահամարի կիրառումը:

Մի քանի հեղինակներ հաշվում են ազգաբնակչության թիվը 10.000.000 մարդ: Բայց ըստ վերջին տեղեկությունների, վորոնք ավելի հավանական են, ազգաբնակչության թիվը հազասար է յերեք և կես միլիոնի:

Մեծ Անտառում նույնպես բնակչություն կա. այնտեղ, գետերի ուղղությամբ, լճերի մոտ դրված են մարդկային բնակատեղիներ: Այդ բնակչությունը, ինչպես և զաղութի ամբողջ բնակչությունը, կարելի չե բաժանել յերկու խմբի.

I. Նեգրեր, վորոնք զանազան ցեղերի յեն բաժանված: Հենց դրանց մասին ել մենք խոսելու յենք այս գրքույկում:

II. Նեգրիկներ: Դրանք արտաքուստ տարբերվում են նեգրերից իրենց կաշվի ավելի սաստիկ սևությամբ և փոքր հասակով (սովորաբար նրանց հասակը 1 մետր և 55 սանտիմետրից բարձր չի լինում): Նրանք ապրում են անտառային պտուղներ հավաքելով և մանր վորսորդությամբ: Փոքրիկ խմբակներով ապրում են ծառի ճյուղերից կամ կեղևներից շինված խրճիթներում: Հաճախ նրանք բնակարան են շինում իրենց համար բարձր ծառերի վրա, ժայռերի ճեղքվածքներում և այլն:

Դրանք ամենայնպես մարդիկն են յերկրիս յերեսին: Ներկայումս շատ քիչ նեգրիկներ են մնացել: Նրանց փոքրիկ խմբակները պահպանվել են միայն Մեծ Անտառի ամենաանմատչելի տեղերում*:

Անտառում ապրողները նստակյաց են: Նեգրերը ապրում են գյուղերում: Արտադրության ձևն այստեղ բրիժով կատարվող հողագործությունն է: Միաժամանակ նեգրերը պարապում են անտառային պտուղներ և մթերքներ հավաքելով, ինչպես, որինակ, արմավենիներ և հողային ընկույզներ, կաուչուկ և այլն: Նեգրերը ցանում են մանիոկ — տրոպիքական ալրոտ բույս, բանան, մի քանի յելակենի բույսեր, — քաղցր գետնախնձոր և այլն:

Պանարարտների գոտում նույնպես նստակյաց է ազգաբնակչությունը: Նրա տնտեսության հիմքը յերկրագործ-

* Նեգրիկներին անվանում են նաև չայդմեններ, այսինքն թզուկներ Դիանականները համարում են նրանց աֆրիկական մայր-ցամաքի ամենահին ազգաբնակչության մնացորդներ:

ծուծյունն է, միացած անասնապահության հետ, վորովհետև խոտի առատությունը հնարավորություն է տալիս հաջողությամբ պարապելու անասնապահությամբ: Բարձր խոտերը այրելով, բնիկները պարարտացնում են հողը: Այդ շրջանում հաղորդակցության հեշտությունը հին ժամանակներից նպաստել է ապրանքների վտխանակությանը:

Տափաստանների գոտում նույնպես զարգացել է անասնապահությունը պրիմիտիվ ձևով: Բայց ազգաբնակչությունն այստեղ յեղել է թափառական կամ կես-թափառական, կես-հաստատարնակ: Նույնն է յեղել դրությունը անապատային տափաստանների և անապատի դոտիներում: Տեղ-տեղ, ջրի մոտ, հիմնվել են ուղիներ, վորտեղ հաստատարնակ ազգաբնակչությունը աճեցրել է արմավի ծառեր և մի քանի հասավոր բույսեր:

Փրանսիական տիրապետության մոմենտին, վոր տեղի ունեցավ անցյալ դարի ութսունական թվականների վերջերում, Մեծ Անտառի և հյուսիսային դոտիների ազգաբնակչությունը գտնվում եր զուտ բնական տնտեսության շրջանում, այսինքն՝ իր բոլոր պահանջները նա բավարարում եր իր իսկ տնտեսության բերքերով: Վոչինչ, կամ համարյա վոչինչ չեյին ծախում ու չեյին գնում: Մեր ձեռքի տակ ունեցած նյութերից կարելի չե յեղրակացնել, վոր այս վերջին տարիներս ֆրանսիական վարչությունը ձգտում է ստիպելու ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի ցեղերին, վոր նրանք սկսեն չուկա հանել իրենց ապրանքները և, առաջին հերթին, պատրաստեն հումույթ ֆրանսիական արդյունաբերության համար: Այդ նպատակով Մեծ Անտառի դոտում, վորտեղ հաջողությամբ բնում է կաուչուկի վոչ միայն վայրի, այլ և կուլտուրական ծառ, * զաղութային վարչությունը (ըստ յեբեռույթին 1927 — 1928 թվականներից) սկսում է բաժանել տեղական հողագործներին այդ ծառի տունկեր: Այդ կաուչուկը, վոր համալսարհային շուկայում սպառվում է խոշոր չափերով, բնիկները պարտավոր են հանձնել վարչու-

* Կուլտուրական ծառի կաուչուկը անչափ ավելի արժեքավոր է, քան վայրի ծառի կաուչուկը:

թյանը պետական գներով, վորից հետո ուղարկվում է արտասահման: Այնուհետև, Չադ լճի ռայոնում, վոր լավ վերականգնվում է, Փրանսիական հրահանգիչները նորերս սկսել են սովորեցնել աղգարնակչությանը բամբակ ցանելը: Այսպես սով սևամորթները մի քանի տեղերում սկսել են աշխատել համաշխարհային շուկայի համար (և վոչ թե միայն անտառային պտուղներ հավաքել): Բայց իր ամբողջությամբ գաղութի նեզր աղգարնակչությունը դեռևս գտնվում է բնական տնտեսության շրջանում: Միայն այն վայրերում, վորոնք մոտ են գտնվում սակավաթիվ յեվրոպական բնակատեղիներին և հաղորդակցության ճանապարհներին, նեզրերը արդեն անցնում են ապրանքային տնտեսության ուղին:

Յերկրի ցեղերի տնտեսական զարգացման շրջանների վերջումը հիմք է ծառայում հասկանալու այն հարաբերությունները, վորոնք գոյություն ունեն Փրանսիական համաշխարհային և արեական աղգարնակչության միջև: Այդ հարաբերությունների մասին մենք կխոսենք հետևյալ գլխում:

Ավելացնենք և այն, վոր յերկրի շատ տեղերում ցեղական և տոհմային պետերը պահպանել են իրենց իշխանությունը աղգարնակչության վրա, վորին նրանք շահագործում էին Փրանսիացիների դալուց առաջ էլ: Այդ փոքրիկ թագավորներին իշխանությունը շատ հազիվ է տարածվում խոշոր յերկրամասերի վրա: Նրանք գտնվում են տեղական Փրանսիական վարչապետների աջակցությամբ հսկողության ներքո: Այս վերջիններս ակտիվ կերպով ոգտագործում են պետերին տեղական մասսաները ճնշելու գործում:

3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊՐՈՓԼԵՍԸ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԾԱՅԻՆ ԱՖՐԻԿԱՅՈՒՄ

ա) ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ԶԵՌՔԵՐԻ ՊԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԱՂՈՒԹՅՈՒՄ ՅԵՎ ԴՐԱ ՊԱՏՃԱՌԸ:

Փրանսիական գաղութների ընդհանուր տարածությունը կազմում է 13 միլիոն քառակուսի կիլոմետր, իսկ աղգարնակչությունը — 59 միլիոն մարդ: Դուրս է գալիս՝ 5 հոգի մի քառակուսի կիլոմետրի վրա: Սակայն գաղութային Փրան-

սիայի աղգարնակչությունը խիստ անհամաչափ է դասավորված զանազան տեղերում: Հնդկա-Չինաստանում մի քառակուսի կիլոմետրին ընկնում է 27 մարդ, Հյուսիսային Աֆրիկայում — 10, Մադագասկարում — 6, Փրանսիական Արևմտյան Աֆրիկայում և Նոր Գալիդոնիայում — 2,6, Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում — 1,2 և Փրանսիական Գվինայում — 0,5:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկան բնակչության խոշոր վերաբերմամբ չափազանց անբարեհաջող պայմանների մեջ է գտնվում:

Միանգամայն պարզ է սրանից, վոր կենդանի բանվորական ուժի պահեստը, վոր կա յերկրում, չափազանց անշահ է: Վերը մենք ասացինք, վոր Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի բնիկները դեռևս վարում են առավելապես բնական տնտեսություն: Ուստի բոլորովին հասկանալի է, վոր քանի տեղական տնտեսությունը բավարարում է իր պահանջները սեփական աղբյուրներից, — դժվար է ստիպել սևամորթ հողագործին կամ անասնապահին հեռանալու իր տնտեսությունից և աշխատելու յեվրոպական ձեռնարկչությունների մեջ նույն իսկ վարձով:

Ճիշտ է, հարկեր վճարելու անհրաժեշտությունը, փողի միջոցով ազատվելը այնպիսի ծանր պարտականություններից, վորպիսին նոր ճանապարհներ կառուցելն է, յեղածների նորոգությունը, ապրանքների փոխադրությունը, այլ և այն հանգամանքը, վոր փողը հնարավորություն է տալիս ձեռք բերելու սպիրտ, ծխախոտ և «քաղաքակրթության» այլ հրաշալիքներ, վորոնց Փրանսիական վաճառականները ծանոթացրել են սևամորթներին, — արդեն տեղայինների խոշոր մասի մեջ ստեղծել են վորոշ շահագործություն փողի վերաբերմամբ: Անլուս նրանից, վոր իրենց հիմնական պահանջները նեղերը բավարարում են սեփական տնտեսության միջոցներով, յեվրոպական անտառային ձեռնարկչությունների կոնցեսիոն ընկերությունների* ռայոններում ապրող

* Կոնցեսիա — դա այն յերևույթն է, յերբ պետական իշխանությունը վորոշ պայմաններով բացառիկ իրավունք է տալիս առևտրա-արդյունաբերական գործնեություն, շահագործելու առանձին ռայոնները, տնտեսության ճյուղերը և այլն:

նեղրերը կհամաձայնվեյին աշխատել յեվրոպացիների համար
գյուղատնտեսական աշխատանքների բացակայութան շրջան-
ներում: Բայց բանը նրանումն է, վոր բնիկները շատ հա-
ճախ, ինչպես վարը մենք մանրամասնորեն ցույց կտանք,
իրենց աշխատանքի համար ստանում են չափազանց չնչին
վարձատրություն և կամ բոլորովին վոչինչ չեն ստանում:
Հաշվետվության ժամանակ սեամորթներին կողոպտելը այն-
պիսի մի սովորական յերևույթ է, վոր նեղրը առհասարակ
սպիտակամորթների համար աշխատելը համարում է ձրի
աշխատանք: Այսպիսով տեղայինների ցանկությունը՝ չաշ-
խատել ֆրանսիական ձեռնարկություններում, հիմնված է
նեղրերի անտեսության բնական կառուցվածքի վրա: Այդ
ցանկությունը սաստկանում է դադանաբար շահագործու-
մով և աշխատանքների՝ սև ցեղերի կյանքի և առողջության
համար կորստարեր բնույթով:

Այդ փաստերի հետ միասին կան մի շարք պատճառներ,
վորոնք սահմանափակում են վորոչ բանվորական կադրերը
ոգտագործելու հնարավորությունը և դրանով՝ ավելացնում
են յեվրոպական ձեռնարկությունների համար պահանջվող
բանվորական ուժի կարիքը: Այստեղ ամենից առաջ պետք է
ընդգրկել այդ բանվորական ուժի չափազանց ցած վորակը:
Անտառից կամ նույնիսկ հյուսիսային գոտիներից վերցրած
նեղրերը չեն կարողանում ոգտվել արտադրության յեվրո-
պական ծագումն ունեցող ամենահասարակ գործիքներից:
Որինակ, ճանապարհների շինության համար յեկած նեղ-
րերը ստացել եյին բահեր հող փորելու համար: Յեւ ահա,
անտառի զափակները մի կողմ են չպրտում բահերը և սկսում
են փորփորել հողը սեփական մատներով: Բահերից ոգտվել
նրանք չեն կարողանում, իսկ նրանց սովորեցնելը վարչու-
թյունից վորոչ ջանք է պահանջում: Վորովհետև պարոնայք
վարչապետները շատ ել չեյին աշխատում սովորեցնել սեա-
մորթներին աշխատանքի կատարելագործված ձևերը, դրա
համար ել բնիկները գերադասում եյին հողը փորել բնու-
թյունից իրենց նվիրված գործիքներով, այսինքն ձեռքերով:
Պետք է հաշվի առնել և այն, վոր նախամարդկային անտե-

սության պայմաններում բնիկներից չի պահանջվում տե-
վական ջանք աշխատանքի մեջ: Բայց իմպերիալիստական շա-
հագործության շնորհիվ դադութի աղգարնակչությունն այն-
քան հյուսված է ֆիզիքապես խրոնիքական սովածությունից
և բաղմաթիվ հիվանդություններից, վոր տեղացու որդա-
նիզմը յերկար լարված դրության չի դիմանում: Նեղրը աշ-
խատանքի մեջ առանձին ջանք գործ դնելու հիմք ել չունի.
իր աշխատանքի համար ամենալավ դեպքում նա ստանում է
գրոշներ, իսկ հաճախ՝ վոչինչ չի ստանում: Այստեղից է ծա-
գում Հասարակածային Աֆրիկայի աշխատավորի թույլ աք-
տադրողականությունը: Իսկ առհասարակ, նա ստիպված է
կատարել չափազանց ծանր աշխատանք. և՛ անտառային մշա-
կումները, և՛ Բրազիլիլ — Ուլկիանոս յերկաթուղային դժի
(այդ մասին մենք դեռ կխոսենք) շինությունը պահանջում են
ուժերի ծայրահեղ լարումն, վորովհետև այդ բոլոր աշխա-
տանքները կատարվում են խոշոր չափով մկանների ուժով և
աննկարագրելի տոթի մեջ: Այդ պայմանները առաջ են բերում
առանց այդ ել ֆիզիքապես թույլ սեամորթների ուժերի արագ
նվազումն: Դրա համար ել նրանք շուտով շարքից դուրս են
գալիս:

Վարչության՝ մարդկանց մեծ քանակության կարիք ունե-
նալու մյուս պատճառը կայանում է նրանում, վոր համարյա
անկարելի յե ոգտագործել անասունների բանվորական ուժը
Մեծ Անտառում: Անասունները շուտով սատկում են այդ
գոտում ցե-ցե կոչված մի տեսակ ճանճերի խայթոցից, վոր
տարածում է քնեածություն մարդկանց մեջ, իսկ անա-
սուններին վոչնչացնում է սաստիկ արագությամբ: Նեղրերի
աշխատանքի նորմալ արտադրողականությանը խտնգարում
է ճանապարհների համարյա կատարյալ բացակայությունը
դադութում ընդհանրապես և մասնավորապես՝ Մեծ Անտա-
ռում: Դա անհնարին է դարձնում ոգտագործել ավտոմո-
բիլը բեռնակրության համար: Տրոպիքական գետերը նա-
վագնացության և անտառանյութ փոխադրելու համար ոգ-
տագործելու չափազանց դժվարությունն ևս հանդիսանում է
անդական բանվորների աշխատանքը նվազեցնող մի գործոն:

Բայց ամենից շատ յեվրոպական ձեռնարկողներին ստիպում է փնտրել մեծ քանակությամբ բանվորական ուժ այն խնայողությունը, վոր նրանք անում են նույնիսկ հասարակ մեքենաներ ձեռք բերելու խնդրում: Բնորոշ է, վոր Ֆրանսիական կառավարության արդեն կայացրած վորոշումները՝ գաղութի ձեռնարկություններին մեջ նորագույն գործիքներ և աշխատանքի մեխանիզացիա մտցնելու մասին չեն կիրառում վոչ միայն մասնավոր ընկերությունները, այլ նույնիսկ վարչությունը (խճուղիներ շինելու և այլ աշխատությունների մեջ): Միայն այս վերջին տարիներս, յերբ մահը սկսել էր սպառնալ յերկրի նեղքական բնակչությունը իսպառ բնաջինջ անել, — ընկերությունները և գաղութային իշխանությունները սկսեցին մտցնել աշխատանքի մեջ ամենահասարակ մեխանիզմներ, որինակ բարձրացնող կրաններ, բեռնատար ավտոմոբիլներ և այլն:

բ) ԻՆՉՊԵՍ Ե «ԼՈՒԾՎՈՒՄ» ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊՐՈԲԼԵՄԸ
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԾԱՅԻՆ ԱՖԵԻԿԱՑՈՒՄ

Վերև հիշված պատճառները առաջ են բերում յեվրոպական ձեռնարկությունների համար շատ մեծ քանակությամբ բանվոր ձեռքերի պահանջ: Այդ պահանջի բավարարությունը ձեռք է բերվում բնիկների համար պարտադիր աշխատանքի ուժի մասնակցությամբ:

Հակառակ կենտրոնական իշխանության դեկրետներին և որենքներին, վորոնցով վարչությանը արգելվում է հարկադրել տեղաբնիկներին աշխատելու մասնավոր ձեռնարկություններում, — տեղական չինովնիկները սովորաբար հրամայում են դյուղական տանուտերերին կամ ցեղերի պետերին՝ ուղարկել այսքան մարդ համապատասխան ընկերությունների զրատեսյակը: Մերթումը պատճառ է դառնում կալանավորման կամ խայտառակ ծաղրաբանության, ինչպես մենք փաստերով կապացուցենք վարը:

Բայց կան վարչական ճնշման ավելի «խաղաղ» միջոցներ. բնիկների վրա բարձում են դրամական ծանր տուրքեր: Այն ժամանակ սեամորթը փող ձեռք բերելու համար ստիպված

է լինում դնալ յեվրոպացու մոտ աշխատելու: Շերբեն ևլ այդ նպատակով վարչապետները ստիպում են տեղացուն ախպես փոխել իր տնտեսության ձեռք, վոր նա փողի կարիք ունենա: Այդ իսկ նպատակով ֆրանսիական վարչապետները հարկադրում են անտառի նախնական զավակներին ձեռք բերել ընտանեկան կարիքների համար յեվրոպական առարկաներ — ափսեներ, մանր կարասիք, հագնել և հագցնել իրենց յերեխաներին յեվրոպական շորեր: Շատ լայն չափերով կիրառվում է նեգրերի մեջ սպիրտ, արաղ, գինի խմելու և ծխելու (մի քանի գաղութներում — ուրիշ) սովորությունների տարածելը: Սովորելով այդ թույլների գործածությանը, նեգրերը ստիպված են լինում վարձվել յեվրոպացու ձեռնարկության մեջ, վորպեսզի փող ձեռք բերեն արաղ կամ ծխախոտ ձեռք բերելու համար:

Իսկ պետական աշխատանքների համար տեղացիներին աշխատեցնելը որենքով կարող է գործադրվել պարտադիր կերպով: Պետական աշխատանքներին և մասնավոր ձեռնարկությունները ուղարկվելիք բանվորների քանակությունը սահմանվում է ամեն տարվա համար և ապա վարչությունը բաժանում է այդ քանակությունը ըստ գաղութի շրջանների: Մասնավոր ձեռնարկությունները հայտարարություն են տալիս վարչությանը իրենց հարկավոր բանվորական ուժի քանակի մասին:

Ուրեմն, յեթե պետական շինարարության մեջ աշխատել նեգրերին ստիպում են որենքով, ապա մասնավոր կապիտալիստների համար նրանց հարկադրում են աշխատելու տնտեսական և վարչական միջոցառումներով: Պետք է ասենք, վոր այստեղ խոսքը առայժմ վերաբերում է այն բանվորներին, վորոնք կոչվում են աշխատելու՝ յերկրի մի քանի ամսվա ճանապարհի վրա դռնվող մասերում:

Իրենց բնակչության վայրերից դուրս աշխատելու կոչված նեգրերի ընդհանուր թիվը տատանվում է 35.000-ից 40.000: Դա կազմում է ազգաբնակչության թվի 2%-ից վոչ ավելին: Բայց այստեղ հաշվի պետք է առնել այն, վոր, ըստ հեղինակավոր ֆրանսիացի դրողի վկայության, «60 տարե-

կանից բարձր ծերունին նեղրական յերկրներում նույն-
պես հաղվադուտ է, վորպես մեզանում (Յեվրոպայում)
100 տարեկանը: Այնպես վոր ծերությունը և հաշմանդա-
մությունը բնիկների մեջ վրա յե հասնում շատ վաղ:
Հետևաբար ծանր Փիղիքական աշխատանքին ընդունակ
(իսկ միմիայն աղբյուրի աշխատանքների յեն կանչում
նրանց) մարդկանց թիվը Ֆրանսիական Հասարակածային
Աֆրիկայում առհասարակ պետք է լինի շատ ավելի քիչ,
քան յեվրոպական յերկրներում: Հետո, պետք է մոռանալ,
վոր ամեն տեսակ հիվանդություններ ալտեղ չափազանց
տարածված են: Իժևիկան քննությունը սովորաբար վա-
նում է թույլ և հիվանդոտ տարրերը, այնպես վոր բնակու-
թյան վայրից դուրս աշխատանքի յե ուղարկվում ազգաբնա-
կության ամենաառողջ մասը:

Սակայն իրենց բնակության ռայոններից դուրս աշխա-
տանքի տարվելով դեռ ևս չի վերջանում տեղացիների աշ-
խատանքի հարկադրությունը յեվրոպացիների մոտ աշխա-
տելում: Բանը նրանումն է, վոր հենց իրենց բնակության
ռայոնում ազգաբնակչությունը ստիպվում է վարչության
կողմից հավաքել կաուչուկ, ընկույզներ յեվ այլ մթերքներ
ֆրանսիական կոնցեսիոն ընկերությունների համար: Բացի
դրանից, բնիկները պարտավոր են, վորպես բնական սուրճ,
կանոնավորապես կատարել ծանրությունների փոխադրու-
թյունը: Որենքով պարտադիր աշխատանքի որերը տարեկան
12 օրից ավելի չպետք է լինեն: Բայց թե ինչպես են կիրառ-
վում բուրժուալական որենքները գործնականում, կարելի յե
դատել այն որինականներից, վոր մենք կրեքենք վարը:

Թվական տվյալներ այն նեղրերի քանակության մասին,
վորոնք ստիպողաբար աշխատում են իրենց բնակության
ռայոններում (հավաքել անտառային մթերքներ կոնցեսիոն
ընկերությունների համար) չկան: Ըստ յեթևոյթին այդ
քանակությունը գործնականում սահմանափակվում է մի-
միայն վարչության կամայականությամբ: Ընդհանուր առ-
մամբ կասկած չկա, վոր պարտադիր աշխատանքների բոլոր
տեսակների համար աշխատանքի յե կոչվում գործելու ընդու-

նակ յերկսեռ ազգաբնակչության չափազանց զգալի մասը:

Այժմ ծանոթանանք աշխատանքի պայմանների հետ:
Որենքով 3 ամսից ավելի կատարվող աշխատանքը պիտի
ձևակերպվի գրավոր պայմանով:

Դրանով որենքը ձգտում է, վորպես թե, «պաշտպանելու»
բնիկներին չահագործելուց. պայմանը, վորպես թե, ապա-
հովում է յերկու պայմանավորվող կողմերի իրավունքներն
ու պարտականությունները:

Բայց այդ պայմանագիրը մշակել է վարչությունը. դա
տիպային պայմանագիր է: Բոլոր պայմանները, վորոնց
թիվում նաև մինիմալ աշխատավարձի և սննդի չափը, նույն-
պես սահմանում է վարչությունը: Ձեռնարկողը փաստորեն
պարտադիր աշխատանքի պայմաններում հաղիվ թե ցանկու-
թյուն ունենա վճարելու ավելին մինիմալ աշխատավարձից,
վոր սահմանում է վարչությունը և՛ բարելավելու աշխա-
տանքի պայմանները: Այնպես վոր պարտադիր պայման կըն-
քելը վոչ միայն վոչ մի բարելավություն չի մտցնում տեղացի
բանվորների դրության մեջ, այլ և խանդարում է այդ
բարելավմանը, վորովհետև կարգավորելով վարձի պայման-
ները, տիպային պայմանագիրը միացնում է ձեռնարկողներին
աշխատավորների դեմ, զրկում է վերջիններիս բանվորական
ուժի պակասությունը Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրի-
կայում ոգտադործելու հնարավորությունից՝ աշխատանքի
պայմանները լավացնելու համար: Ահա տվյալներ աշխա-
տավարձի մինիմալ կոպարների մասին առանձին շրջաննե-
րում. Գաբոնում — 40 — 60 ֆրանկ ամսական, իսկ Չադում
— 30 ֆր. *: Չի կարելի չընդգծել, վոր պայմանագիրը գրվում
է ֆրանսերեն, վոր բնիկները, իհարկե, չեն հասկանում:
Առհասարակ պայմանագիր կնքելու այդ ամբողջ գործողու-
թյունը «արդարության» մի անմիտ կոմեդիա յե: Կարևորն
այն է, վոր կյանքին ու առողջությանը մեծ վտանգ սպառ-
նացող մի ամսվա ծանր աշխատանքի համար նեղրերը ստա-
նում են 2 ր. 10 կ. —ից մինչև 4 ր. 20 կ.: Հասկանալի յե,

* Ֆրանկը պատերազմից առաջ հավասար էր 37,5 կոպեկի, իսկ այժմ —
7,5 կոպեկի: Մի ֆրանկը հավասար է 100 անամի:

Հասարակածային Աֆրիկայի յերկրները աշխատավարձը չի կարելի համեմատել յեվրոպական կապիտալիստական յերկրների աշխատավարձի հետ ըստ նրանց թվական մեծության, բայց այնուամենայնիվ այդ տվյալները այնչափ արտահայտիչ են, վոր նրանց շնորհիվ կարելի յե գաղափար կազմել նեգրական աշխատանքի եփանդության մասին:

Բացի փողից, սեամորթ բանվորները պարտադիր կարգով ստանում են նաև սնունդ: Այդ սննդի որեկան չափը ահմանել է Գաբոնի վարչությունը (այդ շրջանի համար) հետևյալ ձևով*.

1) Մանրիկ *	1.500	գրամ
2) Բանան, միս	2.000	»
3) Թարմ ձուկ կամ միս	300	»
4) Բուսական յուղ	50	»
5) Աղ	20	»

Այդ սննդի մեջ չկա չաբար: Այնուամենայնիվ սննդի չափը կարելի յե լիովին բավարար համարել: Մակայն հաշվի առնելով որինականության ընդհանուր մակարդակը յերկրում, խիստ կածկածելի յե, վոր նեգրերը իսկապես ստանան այն ամենը, ինչ վոր թված է այստեղ:

Վարձի ժամկետի մաքսիմալ տեղումնությունը սահմանված է որենքով 2 տարի:

Պայմանագրի խախտումը և նրանից ծագող ընդհարումները Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում յենթակա յեն առանձին արբիտրաժական (միջնորդ դատարանային) խորհրդի իրավասությունը: Այդ խորհուրդը բաղկացած է մի չինովիկ-նախագահից և յերկու անդամներից, վորոնցից մեկը յեվրոպացի և մյուսը բնիկ: Խորհուրդը իրավունք ունի դատապարտելու մինչև մի ամսվա բանտարկությամբ տեղացիներին՝ աշխատանքը ինքնադուրս դադարեցնելու համար: Այդպիսով աշխատանքի պայմանագիրը խախտելը Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում (ինչպես և բոլոր Ֆրանսիական գաղութներում) քննվում է, վորպես քրեական հանցանք:

Այժմ անցնենք տեղական սոցաբնակչության բանվորական ուժը ոգտագործելու ձևերին ծանոթանալու: Կապիտալը մտցվում է Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկան կապիտալիստական կոնցեսիոն (այսինքն՝ վորոնք ունեն վորոշ ուսյոնները շահագործելու մոնոպոլիան*) և վոչ-կոնցեսիոն ընկերությունների միջոցով, վորոնք ստեղծվում են գաղութի բնական հարստությունները շահագործելու և մասնավորապես առաջին յերկաթուղային գիծը — Բրազավիլ — Ուվիանոս — շինելու համար: Քննենք առանձին-առանձին Ֆրանսիական կապիտալի գործնեյություն յերկու ձևն էլ յերկրում:

4. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԸ ՓՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԾԱՅԻՆ ԱՖՐԻԿԱՅՈՒՄ

ա) ԿՈՆՑԵՍԻՈՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի նվաճումը վերջացել է անցյալ դարի 90-ական թվականների սկզբում: Այդ ժամանակը զուգադիպում է ալյուտոբրիլիզմի ուժեղ դարգացման հետ համաշխարհային չուկայում: Դրա հետ միասին սկսվում է կառուցուկի* ուժեղ պահանջի շրջանը: Այդ պահանջը մեկը յեղավ հիմնական պատճառներից, վոր դրդեց յեվրոպական կապիտալիստներին մտցնել կապիտալը Աֆրիկայի տրոպիկական (արեադարձային) այն յերկրները, վորտեղ գտնվում էր կառուցուկի աղբյուրը:

Մի ուրիշ պատճառ, վորը մղեց յեվրոպական կապիտալիզմը այդ յերկրները, դա եփան անտառանյութ փնտրելու հարցն է: Յեվրոպայի անտառային հարստությունները անցյալ դարի վերջերում սառուիկ նվազել է յին:

Ահա թե ինչու XIX դարի վերջին տասնամյակը զուգադիպեց մասնավորապես նաև Ֆրանսիայում կապիտալիստա-

* Մոնոպոլիա (մենաշնորհ) նշանակում է բացառիկ իրավունք վորոշ գործնեյության և, մասնավորապես, առևտրա-արդյունաբերական ապարիզում:

** Յեկակների մի բույս է, մեր ճակնդեղի նման:

*** Կառուցուկը այն նյութն է, վորից ունին են պատրաստում:

կան ընկերությունների հախուռն զարգացմանը՝ կառուցուկ հավաքելու և դադուկների տրուպիքական անտառները մշակելու համար: 1898 — 1899 թվականներում ստեղծվեցին վոչալի և վոչ պոկաս — քառասուն կոնցեսիոն ընկերություններ Յրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի հարստությունները մշակելու համար՝ 50.000.000 Փրանկ ընդհանուր դրամադրսով: Համարյա ամբողջ ահադին յերկիրը բաժանված էր խոշորագույն կապիտալիստական կոնցեսիոնների* մեջ: Ամեն մի ընկերություն չահագործություն համար ստանում էր 500.000-ից մինչև 15.000.000 հեկտար հող 30 տարի ժամանակով: Ընկերությունները ստանում էին մոնոպոլիա՝ կոնցեսիոն հողամասերում ապրանքներ ներմուծելու և արտահանելու: Յեվ, վոր ամենակարևորն է, նրանք ձեռք բերին սեփականություն իրավունք այն ամեն բնական հանքերի վերաբերմամբ, վորոնք գտնվում են կամ կարող են ստացվել համապատասխան կոնցեսիայի հողամասի վրա (փղոսկր, կաուչուկ, արմավենու ընկույղ և այլն): Մինչև այդ բերքեր հավաքելու և վորսորդություն իրավունքի սեփականությունը պատկանում էր բնիկներին: Իսկ այժմ կոնցեսիոններները փաստորեն ձեռք էին բերել հնարավորություն՝ ստիպելու տեղացիներին հավաքելու իրենց համար անտառային բերքերը այնպիսի վարձատրությունը, վոր իրենք սահմանում էին ըստ իրենց հայեցողության: Ըստ վորում այդ վարձատրությունը տրվում էր վոչ թե բերքերի համար, այլ նրանց հավաքելու աշխատանքի համար: Կոնցեսիոնական արտոնություն համար ընկերությունները պարտավոր են վճարելու դանձարանին տարեկան 15% իրենց մաքուր շահից:

Տիրանալով ներմուծություն մենաշնորհի իրավունքին, ընկերությունները իրենց հողամասերում նշանակում են ցանկացած դներ ներմուծվող ապրանքների համար: Իսկ մթերման և տեղական բերքերի մոնոպոլիան նրանց հնարավորություն է տալիս սահմանելու կաուչուկի, անտառանյութերի, փղոսկրի և այլն գները: Պարզ է, վոր այդ գները

* Կոնցեսիոն խոշոր կապիտալիստական միավորությունն է.

չատ քիչ են համապատասխանում շուկայի գներին: Ահաինչ թվեր է բերում մի Փրանսիացի ճանապարհորդ. «Սանդա-Ուբանդի» կոնցեսիոն ընկերության գործակալները 1927 թվին մի կիրտ կաուչուկը առնում էին յերկու ֆրանկով, մինչդեռ կոնցեսիայի սահմանից դուրս գտնվող ազատ շուկայում այդ նույն քանակություն կաուչուկը ծախվում էր տասից մինչև տասնևհինգ Փրանկով:

Ըստ յերեղյթին ընկերությունները չեն ամաչում տալու բնիկներին փողերիկ փոխառություններ կամ ավանսներ լավ տոկոսներով բերքերի հավաքման հաշվին: Վորովհետև յերկրում մինչև վերջին տարիները սովը սովորական հյուր էր, դրա համար ել լայն ծավալ է ստացել մթերքներով և մանավանդ կենսամթերքներով ստրկացնող ավանսներ տալը: Ծխախոտը և ալկոհոլը նույնպես տարածում են բարձրակիր ձեռնարկողները, իհարկե, մոնոպոլիստական գներով:

Կոնցեսիոն ընկերությունները ստիպում են բնիկներին չնչին վարձատրությամբ վոչ միայն հավաքել կաուչուկը և փղոսկրը, այլ և մշակել անտառանյութերը: Այդ դեպքում աշխատանքի կոչված տեղացիները կտրում են հսկայական ծառերը, վորոնք հաճախ մի քանի տասնյակ մետր բարձրություն և մի քանի մետր լայնություն ունեն, և ապա քարչ են տալիս, դուրս բերում կուսական խիտ անտառից այդ ծառերի ահադին բունները: Այդ գերանների ծանրություն մասին կարելի չէ դադափար կազմել նրանից, վոր հաճախ հարյուր նեզր չեն կարողանում տեղից շարժել վայր ընկած ծառը, ինչպես մենք կտեսնենք այդ վարը: Քարչ են տալիս ծառերը տասնյակ կիրտմետր զեպլի գետերի ափը: Այստեղ նրանց կապկպում են իրարու լաստածև ու ճանապարհում ովկիանոս, վորտեղից նրանք արտահանվում են Յեվրոպա, Բայց, ինչպես ասացինք վերը, տրուպիքական գետերը սովորաբար պետքական են ապրանքատարություն համար միայն իրենց հոսանքի մի փողերիկ մասով: Վորտեղ գետի ջուրը նվազում է կամ կան ջրի տակ ժայռեր, նեզրերը ստիպված են լինում քակել լաստերը, ափ դուրս բերել գերանները և նորից քարչ տալ անտառի միջով: Տրուպիքական

ծառերի մի քանի տեսակները այնքան պինդ են ու ծանր, վոր ջրի յերեսին չեն մնում: Նավերի ոգտագործումը անտառանյութերի փոխադրության համար պահանջում է բազմապիսի ծախսեր և բացի այդ, դեռե՞րն ել նավազնատար շառի համար շատ հարմարություն չունեն: Ապրանքատար ալտոմորիներն ել եժան չեն և չի յեղ կարելի նրանց անտառը թողնել, վորովհետև հարկավոր է նախապես մաքրել անտառը և ճանապարհներ շինել: Դա, իհարկե, ծախսեր է պահանջում: Այլև չէ, հեշտ է ու ձեռնտու սովալել աշխատելու «բանանի մեքենաները»։ Նրանք անչափ եժան են ելեկտրական կամ բենզինով գործող մեքենաներից («բանանի մեքենա» — տեղացիների ծաղրական անուան է, վոր տվել են նրանց գաղութային հափշտակիչները)։

Ահա ինչպես է նկարագրում մի Փրանսիացի գրող, վորը 1928 թվին այցելել էր գաղութի անտառային մշակումները, իր տեսած պատկերը: Հեղինակը անցել է խիտ անտառով, դժվարությամբ պատռելով իրարու փաթաթված ճյուղերի կանաչ պատը: Սկզբում անտառում տիրում էր լռություն:

«Հանկարծ անտառը խոսեց: Կարծես յես լսում եյի հեռավոր ձայների խեղդվող զրթմնջուն: Անցնում եմ առաջ: Թվում է, վոր մի մեծ ամբոխ հեռվում աղոթում է... Բայց անտառը դեռ ևս խլացնում է ձայները: Ապա ձայները ավելի պարզ են դառնում:

— Ախ-յա', ախ-յա', ախ-յա', ախ-յա', յա', յա':

— Յա'-ա-ա-ա'-ա-ա, յա'-ա'-ա'-ա'-ա'

Մոտենում եմ ձայների տեղին: Տեսնում եմ հետևյալ պատկերը:

Հարյուր տկուր մեգրեր, կապկպված հսկայական գերանին, ուժ են քափում շարժելու նրան տեղից:

— Աա'-ա'-ա'-ա'-ա-ա, յա'-ա'-ա'-ա'-ա-ա, — գոչում են նեղերը, լարելով բոլոր ուժերը:

Վերահսկիչը տակտի չափով խփում է մտրակով: Մտրակի ամեն մի հարվածից նեղերը ջղաճգարար առաջ են նետվում: Վերահսկիչը դեռ ու դեռ է ընկնում ցնցողական շարժումներով: Նա բղավում է, վոռնում է գաղանի նման...

Նեղերը գերանը արժեղի

իրենց ահադին ջանքի մեջ ձի-մարդիկ, ասես բաղկացած լինեն միմիայն լարված մկաններով: Նրանք քարշ են տալիս, գլուխները առաջ ձգած: Ծյուղերը ծեծում են նրանց յերեսները: Վերափորված վոտներից հոսող արյունը ցույց է տալիս նրանց անցած ճանապարհը:

Դա մի կատարյալ խելագարութեան պատկեր է: Ստացվում է այնպիսի տպավորութիւն, վոր կարծես կատաղի արշավ են կատարում վորսորդական շները, դուրսգնում են վորսկանները, բղավում են ծառաները, շառաչում են մտրակները, հաջում են շները»:

Ջարմանալի չէ, վոր նեղրերը փախչում են այդ սոսկալի տաժանալիի աշխատանքից: Բայց տուն վերադառնալ նրանք վախենում են: Յեւ ահա, ձեռքի տակ յեղած տվյալներից յերևում է, վոր մոտ տաս հազար փախստական նեղրեր ապրում են անտառում և վարում են վայրի գաղանի կյանք:

Այնինչ մի քանի ընկերութիւններ, մանավանդ անտառաւայութիւն պատրաստող ընկերութիւնները, վաստակում են ահադին կարողութիւններ: Ահա ձեզ որինակ: «Վերին Կոնգո» ընկերութեան գլխավոր փայտաբերն են մի ինչ վոր յեղբայրներ Տրիշո: Յերեսուն տարի սրանից առաջ նրանք տկոր էլին մուրացիանի նման: Նրանք գյուղից յեկել են Պարիզ փայտե կոշիկներով և այն ել՝ վոտով: Բայց ահա նրանք ընկան գաղութային մախինացիաների յետեից: Գործի դցեցին «բանանի մեքենաները» մտրակի և հրացանի ոգնութեամբ: Մեքենան սկսեց պտույտ դալ և այժմ նրանք շահագործում են Հասարակածային Աֆրիկայում մի ահադին տարածութիւն, վորը հավասար է Փրանսիայի մի քանի նահանգներին, իսկ նրանց կարողութիւնը 1929 թվին հաշվում էլին մեկ միլիարդ ֆրանկ...

Վորպեսզի ընթերցողը ավելի ճշգրիտ պատկերացնի իր համար այն, թե ինչպես են գործում կոնցեսիոն ընկերութիւնները, տանք բնութագիրը մի կոնցեսիոն ընկերութեան, վորը ահա յերեսուն տարի յե դոյութիւն ունի: Այդ ընկերութեան մոնոպոլիային հանձնված տարածութեան ընդհանուր չափն է 5.600.000 հեկտար 120.000 աղգա-

բնակչութեամբ: Վորովհետեւ բնիկների տնկած բույսերի բերքերը պատկանում են նրանց և կոնցեսիոն ընկերութեանը կարող է ձեռք բերել այդ բերքերը միմիայն նեղրերի համաձայնութեամբ, դրա համար էլ ընկերութեանը ամեն կերպ խանգարում է տեղական յերկրագործաւթյան զարգանալուն և ծառեր տնկելուն: Ինչպես վերը ասված է, ընկերութեանները իրենց շահի 15%-ը պարտավոր են վճարել դանձարանին: Բայց լավ քննելով կոնցեսիոնների և գաղութի վարչութեան հարաբերութիւնները, մենք տեսնում ենք, վոր դադութային դանձարանը միմիայն զուստ է կրում կոնցեսիաների մեջ, վորովհետեւ ընկերութեանը շատ աննշան հարկեր է վճարում իր առևտրական գործառնութիւններից, իսկ մաքսային հարկ համարյա ամենեւին չի տալիս: Մի գաղութային չինոֆուիկ տալիս է բնորոշ թվական տեղեկութիւն մի խիստ հետաքրքրական հարցի մասին, այն է՝ վարչութեան «ոգնութիւն» մասին կոնցեսիոն արտոնութիւններից: Ազատ առևտրի գոտում, վորտեղ տնտեսութեանը կոնցեսիոն ընկերութիւնները մոնոպոլիայի չեն յենթարկել, 10.000.000 Ֆրանկի բերքերի ինքնարժեքի գինը կազմվում է 3.600.000 Ֆրանկից, վոր վճարվում է վորպես հարկ, և 6.400.000 Ֆրանկից, վոր վճարում են բնիկները: Նույն քանակութեան բերքերի արտահանութեանը կոնցեսիոն հողամասից տալիս է դանձարանին միայն 900.000 Ֆրանկ հարկ, իսկ բնիկները վճարում են միայն 1.600.000 Ֆրանկ: Մենք արդեն տեսանք, վոր նեղրերի կոնցեսիոն ընկերութիւններից ստացած աշխատավարձը հինգ անգամ պակաս է այն աշխատավարձից, վոր ստանում են բնիկները կոնցեսիաների ձեռքը չանցած ռայոններում: Այսպիսով վոչ կոնցեսիոնական գնողների և կոնցեսիոններների մթերած ապրանքների ինքնարժեքի տարբերութիւնը հսկայական է: Կոնցեսիոններները իրենց գլորպանն են դնում ահադին դումարներ, վոր նրանք պիտի վճարելին դանձարանին և, գլխավորապես՝ տեղացիներին:

Պետք է նշել նաև հետևյալը: Տեղացիներին կողոպտելը ընկերութիւնների կողմից շարունակաբար վատացնում է բնիկների տնտեսական դրութիւնը և թուլացնում է նրանց

վրա հարկեր դնելու հնարավորությունը: Այս պատճառով վարչութիւնը շատ անգամ ստիպւած է լինում Զննչութեան կոնսցենսիաների ռալոններում ապրող սեւամորթների հարկերը: Պարզ է, վոր ինքը, Ֆրանսիական դանձարանը կորցնում է խոշոր գումարներ: Վերը հիշած գաղութային չինուլնիկի հաշվելով, միմիայն «Վերին Կոնգո» ընկերութեան հողաբաժնի վրա ապրող բնիկների մասալի աղքատությանը և հարկավճարութեան ունակութիւնը կրճատելու պատճառով, գանձարանը ամեն տարի կորցնում է 1.000.000 Ֆրանկից վոչ պակաս: Վոչ պակաս բնորոշ է այն, վոր նույնիսկ այն չինուլնիկները, վոր դրվում են ընկերութիւնների վրա, վերջիններս հաճախ վճարում են տասնամիլիոն ուշացումով: Ինքը, գաղութի վարչութիւնը գտնվում է համարյա լիովին ընկերութիւնների ձեռքում: Նույնիսկ Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի նահանգապետները ստիպւած են լինում հեռացնելու այս կամ այն ընկերութեանը անհաճո գաղութիւնը հաճախ հարկադրված է լինում վորոշ պաշտոնների նշանակել այն չինուլնիկներին, վորոնց առաջ է քաշում կոնցեսիոն ընկերութիւնը: Վորովհետեւ կոնցեսիոնները ուժեղ են և այնտեղ, Պարիզում, գաղութային մինիստրութեան բարձր խափերում ունեն կարող գործակալներ և բարեկամներ: Հետեանքը լինում է այն, վոր առաջ է գալիս վարչական ծառայողների մի կադր, վորը գտնվում է կոնցեսիոն ընկերութիւնների հլու հպատակութեան ներքո: Մեծ յերեակայութիւն հարկավոր չէ պատկերացնելու համար, վոր վարչապետները շատ անգամ իրենք նյութապես չահագործված են ընկերութիւնների արդիւնքների մեջ: Բնիկներին կողոպտելու գործում տեղական վարչութեան և ընկերութիւնների գործակալների մեջ գոյութիւն ունեցող կապի մասին մեր ասածը պատկերացնելու համար բերում ենք մի հատված վերը հիշած՝ Հասարակածային Աֆրիկայում ճառագահողի Նկարագրութիւնից: «Վարչապետի և «Սանգա-Ուբանգի» ընկերութեան ներկայացուցչի, աչքի առաջ չըջանի պետի հրամանով հենց գրասենյակի բակում չար-

չար ծեծեցին տեղացիներին, վորոնք կառուցուկ էին բերել ընկերութեան պահեստը Բամբոն քաղաքում, այն պատճառով, վոր նրանք բախարար չափով կառուցուկ չեն բերել: Տեղացիները կապված չէին ընկերութեան հետ վոչ անհատական և վոչ ել կոլեկտիվ պայմանագրով... Յեւ չնայած դրան, վարչապետը կիրառեց նրանց վերաբերմամբ բարձրագույն պատիժը, վորովհետեւ նրան թվացել էր, վոր նեղրերը բախարար չափով ակտիվ չեն յեղել կառուցուկ հալածելում և տուգանք դրեց նրանց վրա՝ ընկերութեանից նրանց հասնող ամբողջ գումարի չափով և ամենամեծ ժամանակամիջոցով բանտ նստեցրեց նրանց: Բացի դրանից, այն բնիկներին, վորոնք նրան ամենից թույլ էին թվում (այսինքն կառուցուկի ամենաքիչ քանակութիւնն էին բերել), նա յենթարկեց ֆիզիքական պատիժ: Նրանց բռնավորեցին ծանր գերաններով, վորից հետո ստիպեցին վազվզել գրասենյակի բակում առանց կանգ առնելու, առավտովա ժամի ուրից մինչև կեստրվա ժամը տասներկուսը, մինչև վոր տանջանքը վերջացավ, վորովհետեւ նեղրերից մեկը, Մալինգոն, վայր ընկավ: Հետեյալ գիշեր նա արգեն մեռած էր»:

Մի ուրիշ վարչապետ առհասարակ բանտ էր նստեցնում ամենքին, վորոնք բախականաչափ ակտիվ չէին կառուցուկ հալածելում: Այդ բանտում, — դրում է Ֆրանսիական հեղինակը, — տեղացիները մեռնում էին «չափազանց ծանր ախտանքի, վատ վերաբերմունքի և անբավարար անդի պատճառով: Վարչապետը նույնիսկ հարկավոր չեր համարում բանտում մեռածների հաշիվը պահել»:

Ընկերութիւնների կողոպտումները այնպիսի չափերի էին հասնում, վոր Ֆրանսիական գաղութային մինիստրութիւնը ստիպված էր ուղարկել Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկան տեսչական մի հանձնաժողով՝ քննելու նրանց գործնեյութիւնը (1928 թ.), իսկ Ֆրանսիական սենատը, — յետադիմութեան և իմպերիալիզմի այդ ամբողջը, — 1928 թ. դեկտեմբերի 23-ին սենատոր Մեսսիմի բերանով հայտարարեց, վոր անթույլատրելի յե վերանորոգել 1929 թվին լրացող կոնցեսիոն ընկերութիւնների արտոնութիւնները:

Թե ինչ ազդեցութիւն են ունենում հարգելի ձեռնարկողները դադութի տնտեսութեան վրա, այդ մասին վկայում են հետեւյալ պերճախոս փաստերը: Մինչև 1910 թվականը անտառի մատչելի ուսումնական կառուցուկի ծառերը այնչափ հիմնավորապես պակասել էին և կառուցուկի մթերելը այնքան զգալի կերպով ընկել էր, վոր համաշխարհային շուկայում սկսվեց սաստիկորեն զգացվել այդ ապրանքի պակասութիւնը: Փղոսկրի ձեռք բերելը անասնի դժվարացել էր այն պատճառով, վոր փղերի հոտերը մեծ մասամբ վոչնչացված էին:

Վոչ պակաս վճռական էին անտառային ընկերութիւնների «հաշուդութիւնները» հասարակածային անտառի ամենարժեքավոր տեսակները վոչնչացնելու մեջ: Այդ մասին բոլորովին պարզորոշ հայտարարել է ինքը՝ դադութի նահանգապետը. «Նրանք (անտառային ընկերութիւնները) վոչնչացնում էին անտառը, առանց հոգալու վաղվա մասին»:

Կոնցեսիոն ընկերութիւնների բացառիկ շահագործման յենթակա հողամասի ընդհանուր տարածութիւնը կազմում էր 1923 թվի վերջում 529.840 քառ. կիլոմետր (կամ 52.984.000 հեկտար): Զմռռամախ, վոր ամբողջ Ֆրանսիայի տարածութիւնը հավասար է 551.000 քառ. կիլոմետրի: Այսպիսով միմիայն կոնցեսիոն ընկերութիւններից շահագործվող տարածութիւնը պակաս է ամբողջ Ֆրանսիայի տարածութիւնից միայն 3%-ով:

Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մեջ առանձին տեղ են բռնում պղնձի հանքերը, վորոնք գտնվում են Մինդուլի կոչված վայրում, 150 կիլոմետր դեպի արևմուտք Բրազալիլ քաղաքից, Բրազալիլ-Ուլիլանոս շինվող յերկաթուղային դժի վրա: Հանքերի ուսումնար գտնվում է բարձր տեղում, դրա համար էլ կլիման համեմատաբար ավելի մեղմ է: Այդ հանգամանքը հնարավորութիւն է տալիս ապրելու այդտեղ նաև յեվրոպացիներին — մի քանի ինժեներների և տեխնիկների: Հանքերը պատկանում են Ֆրանսիական «Կոնգոյի հանքային ընկերութիւն»-ը: Մշտապես աշխատում են հանքերում 2.000

նեղր բանվորներ և 40 յեվրոպացիներ՝ ղեկավարող անձնակազմը: Հանքերը արտադրում են տարեկան մոտավորապես 1.000 տոննա պղինձ: Բուրժուական հեղինակը, վորի տեղեկութիւններից մենք ոգտվում ենք այստեղ, վկայում է, վոր բանվոր նեղրերը աշխատում են Մինդուլիյում կամովին, առանց վորեւէ հարկադրութեան վարչութեան կողմից: Այդ տեղեկութեան ճշտութիւնը ստուգել, դժբախտաբար, անհնարին է: Հայտնի յն միայն, վոր ընկերութեան համար բանվոր հավաքելու գործին ակտիվ ոգնում են Ֆրանսիացի միսիոներները, վորոնք ցրված են ամբողջ դադութում: Բանվորները ստանում են միջին հաշվով որեկան 6 Ֆրանկ, այսինքն՝ 42 կոպեկ, ավելացրած դրան սնունդը: Բանվորական որի տեղութեան և աշխատանքի այլ պայմանների մասին տվյալներ չկան: Թեև մեր տեղը սուղ է, բայց Հասարակածային Աֆրիկայի այդ միակ հանքային արդշունաբերական ձեռնարկութեան կազմակերպութեան մի քանի հետաքրքրական դժերի վրա պետք է ավելի մանրամասնորեն կանգ առնենք:

Հանքերում աշխատելու համար ընկերութիւնը հավաքում է բանվորներ զանազան ցեղերից: Միացեղ բնիկները ուղղվում են միևնույն համքարութիւնները: Նկատենք, վոր Հասարակածային Աֆրիկայի ցեղերը իրար լեղու չեն հասկանում, այնպես վոր զանազան համքարութիւնների բանվորները իրար հետ համաձայնութեան դալ չեն կարող: Յեւ, վորպեսզի խանգարեն այդ պրոլետարներին գործից դուրս ևս իրար մոտենալուն, ընկերութիւնը տեղավորում է նրանց ապրելու համար՝ ըստ ցեղական նշանների, ձեռնարկութեան մոտ գտնվող բնակատեղիներում, ըստ վորում առանձին ցեղերի բնակարանները հնարավոր չափով հեռու յեն գտնվում մյուս ցեղերի բնակարաններից: Բանվորների այդ բաժանման պաշտոնական պատճառաբանութիւնն այն է, վոր կոիլներ չձագեն այլացեղ բանվորների մեջ: Բայց իսկապես վոչ թե կոիլներից, այլ մոտենալուց, այլացեղ պրոլետարների իրար հետ բարեկամանալուց են վախենում կապիտալիստական դիշտոիչները: Հետո, վորպեսզի բանվոր-

ները յերեւակայեն, վոր նրանք, իբր թե, սեփականութեան տեր են, ամեն մի բանվորի տնակին կից հատկացված է մի փոքրիկ կտոր հող: Այդ հողի վրա բանվորին թույլատրվում է աշխատանքից ազատ ժամանակը բանջարեղեն ցանել: Այս ձևով դադութային կապիտալը աշխատում է արհեստական միջոցներով խանդարել Հասարակածային Աֆրիկայում մի կադմակերպված պրոլետարական կադր ստեղծվելուն:

Այդ տեղեկութիւնները հաղորդող Փրանսիական բուրժուական ժուրնալիստը գովում է ընկերութիւնը այդքան խելացի «սոցիալական քաղաքականութեան» համար: Նա մինչև անգամ առաջարկում է հրատարակել մի որոնք, վորը պարտավորեցնի Փրանսիական դադութներին բոլոր կապիտալիստական ձեռնարկութիւններին կիրառելու նույն սխտեմը բանվորներին բաժանելու և խաբելու մեջ, վորպեսզի խանգարվի նրանց մեջ պրոպագանդա մղելը: Փրանսիական կապիտալիստները հույս ունեն վերը նկարագրված նենգ միջոցներով կասեցնել Մարքսի իմաստուն որոնքի գործողութիւնը, վորի համաձայն կապիտալիզմը ինքն է ծնում իր գերեզմանավորին — բանվորական դասակարգը: Մոտիկ աղաղան, — օտ կարելի չէ հաստատել ամենայն վճռակա-նութեամբ, — ցույց կտա Փրանսիական կապիտալիստներին, վոր նրանց փորձերը իրենց հասարակածային դադութում պատմական պրոցեսի ընթացքը կասեցնելու վերաբերմամբ անհույս են: Մինդուլիի 2.000 արդյունաբերական պրոլե-տարները, շատ կարելի չէ, զեռես հաստունացած չեն դասա-կարգային գծով: Բայց նրանք ուժ են և այդ ուժը սե Աֆ-րիկայի ազատագրման ապագա պայքարի մեջ իրեն ցույց կտա հարկավոր չափով:

Այժմ ծանոթանանք ընկերութիւններին գործնականության արդյունքի հետ՝ յերկրից հովուցթ արտահանելու և այն-տեղ յեւրոպական ապրանքներ ներմուծելու գործում: Ար-տաքին առևտրի դարդացման թափը մինչև համաշխարհային պատերազմը բավականաչափ նշանավոր եր: Ահա տվյալներ

նախապատերազմական տարիների շրջանառութեան * մասին 1892 թ. — 5,5 միլ. ֆրանկ, 1908 թ. — 27,5 միլ. ֆր., 1913 թ. — 58 միլ. ֆրանկ: Պատերազմի տարիներում ֆրան-սիական Հասարակածային Աֆրիկայի արտաքին առևտուրը սաստիկ կրճատվեց: Յեւ մինչև այժմ ել շրջանառութեան աճումը խիստ դանդաղ է կատարվում, միայն 1927 թվին շրջանառութիւնը հասավ նախապատերազմական մակար-գակին, հաշված վոսկի ֆրանկով:

Ահա տվյալներ վերջին տարիների համար.

Թվական	Արտաքին առևտրի շրջանառութիւնը ֆրանկ	տոննա
1924	91.233.601	—
1925	155.222.463	280.481
1926	275.742.687	332.808
1927	309.067.527	401.136
1928	194.951.293	260.835 **

Ներմուծութեան մեջ առաջին տեղն, իհարկե, բռնում է Ֆրանսիան, այնուհետև — Բելգիական Կոնգոն, Անգլիան և Բելգիան: Արտահանութեան մեջ առաջինը Բելգիական Կոնգոն է, այնուհետև Ֆրանսիան, Գերմանիան, Բելգիան և ուրիշները: Ապրանքների մեծ մասը մտնում է գաղութը Բելգիական Մատադի-Կինշաս յերկաթուղով, վորը անցնում է համընթաց Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի հա-րավային սահմանին: Այդ յերկաթուղու ապրանքներ փոխա-դրելու միջոցները խիստ սահմանափակ են, դրա համար ել բելգիական վարչութիւնը գերադասում է առաջին հերթին փոխադրել բելգիական վաճառականների ապրանքները: Այս հանգամանքը կրճատում է Փրանսիական ապրանքների ներ-մուծութեան հնարավորութիւնը: Ֆրանսիական հողի վրա չինվոզ (Բրազավել-Ուվիանոս) յերկաթուղին պիտի ազատի Փրանսիական կապիտալիստներին բելգիական յերկաթուղով ոգտվելու անհրաժեշտութիւնից:

Գաղութից արտահանվում են բարձրարժեք անսառնանջու-թեք շինարարութեան աշխատութիւնների և թանգարժեք

* Արտաքին առևտրի շրջանառութեան մեջ մտնում են ներմուծումն ու արտահանումը:
** Այս տարվա առաջին յեռամսյակում:

իրեն չինելու համար (1927 թվին արտահանվել է 328.000 տոննա), կաուչուկ, արմավենու ընկույզ, անասուններ, փղոսկր, սուրճ, կակաո: Ներմուծվում են. բրինձ, չորացրած ձուկ, բամբակեղեն գործվածքներ, սպիրտ և արաղ — այս ամենը գլխավորապես տեղայինների համար: Մեքենաներ և ցեմենտ — ձեռնարկությունների համար և այլն:

Վառելանյութերը — նավթ և կերոսին, — մեծ մասամբ ներմուծվում են անընդհատ բազմացող մեքենաների, ավտոմոբիլների և այլն համար: Նկատվում է կակաոյի և սուրճի արտադրության անկումը, վորովհետև, ինչպես ասում են ագարակային ընկերությունների վերատեսուչները, պլանտացիաներում բանվոր ձեռքերը քիչ են. նրանց խլում են անտառադործական ընկերությունները:

Առանձնապես պետք է կանգ առնել կաուչուկի արտահանության վրա: Ահա մանրամասն տվյալներ վերջին տարիների համար: Արտահանվել է.

1913 թ.	1.600 տոննա	1924 թ.	1.408 տոննա
1914 թ.	600 »	1925 թ.	1.775 »
1915 թ.	1.400 »	1926 թ.	1.756 »
1917 թ.	3.000 »	1927 թ.	1.763 »
1920 թ.	2.123 »		

Պատկերը բոլորովին պարզ է: Կաուչուկի արտահանությունը գաղութից՝ չի բարձրանում: Նկատելի չե վորոշ անջարժույթում այդ ապրանքի արտահանության մեջ: Դա շատ կարևոր յերևույթ է: Կարծում ենք, վոր դա կոգնի մեզ պարզելու գաղութի կենտրոնական գոտում տեղի ունեցող վերջին ապստամբությունների պատճառները:

Իսկ առհասարակ արտահանությունը գաղութից ավելանում է: 1928 թվին արտահանությունը, ըստ յերևույթին, գերադանցել է նախապատերազմական արտահանությանը:

բ) ԲՐԱԶԱՎԻԼ-ՈՎԿԻԱՆՈՍ ՅԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ

Դեպի Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկան կատարվող կապիտալիստական արշավի յերկրորդ ձևն է յերկաթուղու շինությունը Բրազավիլ քաղաքից, վոր գաղութի

մայրաքաղաքն է, դեպի ովկիանոսը: 1926 թվի ոգոստոս ամսում Պարիզում բաց թողնվեց 300.000.000 Ֆրանկի փոխառություն հատկապես այդ յերկաթուղու շինության ֆոնդ տեղծելու համար: Այդ գումարին մետրոպոլիայի* կառավարությունը ավելացրեց էլի 93.000.000 Ֆր.: Աշխատանքները սկսվել են 1922 թվին միաժամանակ յերկու ծայրերից — Բրազավիլից և Պուանտ-Նուար քաղաքից, վոր գտնվում է ովկիանոսի ափին: Շինվող ճանապարհի յերկարությունն է 550 կիլոմետր: Յենթադրվում էր վերջացնել նրա շինությունը 12 տարում:

Ճանապարհի շինությունը հանձնվել է Պարիզի «Բատինյոյ» Փիրմային: Դա մի չափազանց չնչին Փիրմա յե իր դրամադիստի և տեխնիկական միջոցներով: Դրա փոխարեն նա ուներ մի այնպիսի առավելություն, վորը հունեի վոչ մի նույնանման ձեռնարկություն Ֆրանսիայում: Այդ ընկերության գլուխն էր կանգնած այն ժամանակվա տիրող հանրապետական կուսակցության նշանավոր լիդերի ազգականը: Գաղութային միխիստություն հետ կնքած պայմանագրի մեջ ասված չէ, թե ընկերությունը պարտավոր է կիրառել շինության գործում նորագույն կատարելագործված մեքենաներ և գործիքներ: Դրա փոխարեն կանխատեսարար մտցված է պայմանագրի մեջ հետևյալը. յեթե գաղութի վարչությունը չկարողանա տալ շինությանը աշխատելու համար նեղրերի և րիվ թիվը, այդ դեպքում գանձարանը պարտավոր է վճարել ընկերությանը չոգտագործած մարդ-որերի քվի համապատասխան գումար, վորպես հատուցում: Դրա հետևանքն այն էր, վոր պատվարժան ընկերությունը յերկար ժամանակ իր հիմնական յեկամուտը ստանում էր վոչ թե ճանապարհը շինելու համար, այլ հենց այդ փոխ-հատուցումից. վորքան քիչ գործ էր կատարվում, այնքան ավելի էին փող գուփում գանձարանից մարպիկ արդյունաբերողները: Զարմանալու կարիք չկա, վոր ընկերությունը ամենեին արժեք չէր տալիս նեղրերի կյանքին: Բանվորական ուժի պակասությունը մեծ ոգուտով ծածկվում էր այն փոխ-

* Մետրոպոլիա կոչվում է այն պետությունը, վորը գաղութներ ունի

հատուցումից, վոր առատությամբ վճարում էր սիրալիր գանձարանը:

Հիրավի, հենց գործի սկզբում շատ սուր ցցվեց բանփորական ուժի հարցը: Վերը նշած պատճառները անհնարին էյին դարձնում աղատ բանվորական ձեռքեր գտնելը: Ստիպված էյին միանգամից պարտադիր աշխատանք պահանջելու ազգաբնակչությունից: Սկզբում սկսեցին հավաքել հարեան յերկրներէից, գլխավորապես Գաբոնի ափերից: Բայց այստեղ խիստ կերպով բողոքեցին կոնցեսիոն ընկերությունները: Այդ չըջանի բնակչությունն այնքան նվազել էր, վոր պետական բանվորահավաքը սպառնում էր կոնցեսիոն աշխատանքների դադարեցնելուն: Յերկարատե արյունաքամությունը, վոր գործադրել էյին Փրանսիական ձեռնարկողները տեղական բնակչության վերաբերմամբ, ծնողաբերության սրընթաց նվազման հետ միասին սպառնում էր բնակչության խստա ջնջումով և բանվորական ուժի անհետացումով յերկրից: Այդ պատճառով դեպի կապիտալիստները հաճոյակատար և պատրաստակամ նահանգապետը հրահանգեց ազատել Գաբոնի նեղերին յերկաթուղու վրա աշխատելու պարտականությունից: Սկսեցին բանվորահավաքը միմիայն մնացած չըջանների — Միջին Կոնգոյի, Ուբանգի-Շարիյի և Չադի — բնիկների մէջ: Այսպիսով Փրանսիական կապիտալիստների խաթեր համար զաղութային վարչությունը սկսեց քեշել դեպի ծայրագոյն հարավ, վորտեղ կատարվում էր յերկաթուղու շինությունը, սեամորթներին ամենահեռավոր գոտիներից, վորոնց կլիման, ինչպես ասված է վերը, սաստիկ զոնազանվում է ասպաղա յերկաթուղու ռայոնի կլիմայից: Անսովոր լինելով և՛ կլիմային, և՛ ծանր սիտեմատիկ աշխատանքին և՛, վերջապես, սնդիկ նոր ռեժիմին, բնիկները հիվանդանում էյին վորհարինքով, թութքերի բորբոքումով, թոքախտով:

Թեև բանվորական կազմի փոփոխությունը կատարվում էր վեց ամիսը մի անգամ, մահացումը աշխատանքների մէջ մի քանի անգամ բարձր էր բնակչության սովորական նվազումից այդ յերկրում: Բայց և այնպէս, աստիճանաբար ան-

տառի մեջ խորանալով, կենսամթերքները, նյութերը և մարդկոնց տեղափոխում էյին նոր շինված յերկաթագծերով: Այդ նույն ճանապարհով փոխադրում էյին նաև հիվանդներին: Ընդհանուր առմամբ դրանք միայն ծաղիկներն էյին, պտուղները պիտի հրապարակ գային հետո:

1925 թվին զաղութում նոր նահանգապետ նշանակվեց: Արդյոք Փրանսիական կառավարությո՞ւնն էր նրան այդորինակ հրահանգ տվել, թե ինքը «նոր ավելը» ցանկանում էր իր տերերի աչքին յերեւալ, բայց փաստն այս է. նոր նահանգապետը հրամայեց ավարտել ճանապարհի շինությունը վոչ թե 12 տարում, ինչպես յենթադրվում էր առաջ, այլ 5 տարում: Այդ նպատակով նա հրահանգեց սկսել աշխատանքներ նաև նախագծված ճանապարհի միջին մասից (այլ վոչ միայն յերկու ծայրերից, վոր կատարվում էր մինչև այդ): Այն ինչ ճանապարհի միջին մասը շինարարության տեսակետից անհամեմատ ավելի դժվարին է, քան յերկու ծայրերից շինելը: Վորովհետև այստեղ ճանապարհը պիտի կտրի Մայումբու կոչվող բարձր ու զառիվայր լեռնագոտին, վորը վերև հիշած Բյուրեղյա սարերի շարունակությունն է: Վորպեսդի ընթերցողը գաղափար կազմի այդ մասում կա՞տարվելիք աշխատանքի դժվարության մասին, բավական է ասել հետևյալը. սկզբնական հետադոտությունները ցույց տվին, վոր տեղադրությունն այնքան կտրված է, վոր այդ հողամասի 50 կիլոմետր տարածության վրա պիտի փորել տասնյոթ տունել և շինել յերեսուն և հինգ կամուրջ: Դրա վրա ավելացրեք և այն, վոր այդ ամբողջ հողամասը ծածկված է բոլորովին անանցանելի կուսական անտառով: Հսկայական ծառերը խճոված են իրարու հետ՝ ամուր կպչող սողացող բույսերով: Յերկիրը՝ ծածկված է խիտ ու ծակոտող թփերով: Անտառի ցած ընկած տեղերում կան խոր ճահիճներ, վորոնք լիքն են հսկայական թունավոր խլեզուներով և ոճերով: Հենց վոր արևը մայր է մտնում (ի դեպ, նրա ճառագայթները համարյա վոչ մի ժամանակ չեն թափացնում խիտ տերևների միջից) և մինչև առափոյան ժամի 10-ը անտառի վրա կախված է թանձր մառախուղ: Այդպես է

ամբողջ տարին, որեցոր: Այդ մթնոլորտի մեջ վոչ մի ժամանակ և վոչինչ չի չորանում, — վոչ հաղորւստը, վոչ ճերմակեղենը և վոչ ել մարմինը:

Գաղութների պետական աշխատանքների վարչության պետը նախատեսնում էր այդ գերմարդկային դժվարություններն և նեղրերի մահվան ահագին քանակությունը, վորը պահանջվում էր Մահումբեյի վրա աշխատանքներն անմիջապես սկսելու համար: Նա առարկեց: Նա ընդգծում էր, վոր առանց այդ ել բնիկների ուժից վեր աշխատանքը ավելի ևս կբարդվի նրանով, վոր անհնարին է շինանյութեր, կենսամթերքներ և մարդկանց փոխադրել այնտեղ, վորորվհետև այդ հողամասը առանձնացած է ամբողջ շինարարությունից և վոչ մի ճանապարհ չկա այնտեղ: Այդ պատճառով խոսք անգամ չի կարող լինել այն մասին, վոր Մայումբա հասցնեն նույնիկ ամենահասարակ գործիքներ, վորոնք գործադրվում են յերկաթուղու ծայրերի շինարարության մեջ: Ուստի աշխատանքների պետը խնդրում է վերացնել Մայումբայի հողամասում անհապաղ աշխատանքներ սկսելու հրամանը: Բայց նահանգապետը արդեց իր ասածի վրա:

Հասկանալի չէ, վոր շինարարությունը արագացնելու և աշխատանքները նոր աշխատավայրում սկսելու համար հարկավոր է ավելացնել բանվորահավաքի կանչվողների քանակությունը: Վերը մենք ասացինք, վոր շինարարության առաջին տարիները տեղայիններին ժողովրդի գյուղերից վեց ամսով: Նոր նահանգապետը հաշվեց, վոր բանվորական կադրերի այդպիսի հաճախակի փոփոխությունը մեծ արգելք է հանդիսանում աշխատանքների ուժեղ թափի համար: Հիրավի, ինքը, նեղրերի բանվորահավաքը (մորիլիդացիա) զգալի ժամանակ և միջոցներ էր պահանջում: Դրա համար հարկավոր էր լինում վեց ամիսը մի անգամ ուղարկել հեռավորագույն ռայոնները Թրանսխայի շինողիկներին զինվորական խմբերով: Բանվորահավաքի կոչվածներին տեղ հասցնելը յերբեմն տևում է 18 ամիս: Հետո նորեկները սկզբում հիվանդանում են նոր կլիմայական պայմանների մեջ ընկնելու պատճառով: Ստիպված՝ նրանց մի քանի շաբաթ թող-

նում են խրճիթներում (մինչև վոր նրանք, մի քիչ սովորելով կլիմային, նորից կհիվանդանան՝ այս անգամ աշխատանքի ժամանակ): Ծիծառարության գործի համար կենտրոնացնում են բնիկների մասսաները բոլորովին տարբեր շրջաններից: Այդ ամբողջ խոսում է ավելի քան յերեսուն լեզվով: Անհրաժեշտ է լինում համակերպվել այդ բարբելոնական խառնաշփոթությանը՝ նշանակելով մի լեզվով խոսող բնիկների համար իրենց վերակացուններին (գյուղական տանուտերներից, ցեղական կամ տոհմային առաջնորդներից): Այնուհետև հարկավոր է գործ դնել բավական ժամանակ սովորեցնելու անտառի, տափաստանի և անապատի այդ դասականներին յեվրոպական ամենահասարակ գործիքներից ոգտվելը: Այս ամենը շինարարության սկզբնական շրջանում առաջ էր բերում ընդմիջումներ աշխատանքի մեջ, վորոնք յերբեմն շատ յերկար էին տևում: Յեւ անհրաժեշտ պետը հրամայեց յերկարացնել բանվորահավաքի ժամկետը մինչև 2 տարի: Բացի դրանից, աշխատանքի կոչվող նեղրերի քանակությունը ավելացավ 6.000—7.000-ից մինչև 14.000-ի: Այդ թվի մեջ ընտրում էին ամենաջահել և առողջ բանվորներ այն 40.000 հոգուց, վորոնք պարտավոր են գալու բանվորահավաքի վայրերը:

Ծանոթանալով այժմ սևամորթների աշխատանքի պայմաններին յերկաթուղու կառուցման մեջ: Աշխատանքի կոչվածների խմբերին ուղեկցում են մի կամ մի քանի սևամորթ զինվորներ: Ծանապարհի համար տալիս են սնունդ չափազանց անբավարար չափով: Նեղրերի անպաշտպանությունը և շինողիկների ամեն հսկողությունից դուրս գրտնալելը ստեղծում են լայն հնարավորություն՝ խարդախություններ կատարելու անդի փայերը բաժանելու գործում:

Կոչվածներին մի մասը մահանում է ճանապարհին՝ նույնիսկ վոչ թե Ֆիզիքական զրկանքներից, այլ հալումաչ անող կարոտից, աղատության, հայրենի դաշտերի և ընտանիքների, լայնածավալ տափաստանների, անապատի այրող հարթության մասին մտածելուց... Բրազավիլի տեղական հիվանդանոցում, — պատմում է մի ծայրահեղ հետադիմական ժուր-

նախատ, — նա տեսել է մի խումբ հիվանդ տեղացիների, վորոնք նույնիսկ աշխատանքի վայրն ել չեն կարողացել հասնել: Նրանց աչքերը պսպղում եյին տհաճալին փայլով, դեմքերը չորացել եյին այն աստիճան, վոր հիշեցնում եյին մոմիաներին: Մշտական կարտը, ծուռումուռ քայլածքը, մշտական ապատիան (անտարբեր վերաբերմունքը դեպի շրջապատը) և անսահման թախիծը — ահա նշանները այն հիվանդության, վորի ելությունը հիվանդանոցի բժիշկները վոչ մի կերպ չեն կարողանում վորոշել: Ժուրնալիստը կարծում է, վոր նեգրերին պահում է հայրենիքի կարտը: Յեւ վայրումնայնիվ նա որինական է համարում, վոր վարչությունը նրանց տուն չի թողնում գնալու: Չե՞ վոր յերկաթուղին պիտի շինվի...

Ճանապարհի վրայի աշխատանքը, ինչպես հիշել ենք, չափազանց դժվար է: Բայց մանավանդ դժվար է նա Մայումբայի մասում: Վոչ մի մեքենա կամ մեխանիկական գործիք չկա անտառը կտրելու համար: Մի քանի մետր լայնություն ունեցող ծառերի բունները նեգրերը պիտի կտրեն սովորական կացնով: Հետո նրանք հանում են հողից ահագին կոճղերը, ձեռքերի վրա տանում են դժից հեռու, անտառի խորքը: Շատ հաճախ նեգրերը աշխատում են մինչև գոտին ճահճի մեջ կանգնած: Վորովհետև վոչ մի մեքենա չկա, այդ պատճառով ել նեգրերը առաջին տոնները 132 մետր յերկարությամբ փորել են հասարակ թիակներով: Այդ աշխատանքի վրա կորել է յերեք տարի: Հետագայում կարելի չե պատկերացնել, թե ինչքան մարդկային կյանքեր են փչացել այդ ժամանակ և ինչ կարծես նեգրերին վերջին տոններին փորելը, վորը պիտի ունենա 1.700 մետր յերկարություն: Մի կաճան անգամ չկա Մայումբայում: Այդ պատճառով ուտեստեղենի հակերը աշխատանքի վայրը հասցնում են քարշ տալով իրենց վրա: Դուրս է դալիս, վոր մի նեգր կարող է մի անգամում կրել կենսամթերքը՝ բարձելով չորս հոգու և իր վրա, վորովհետև կրողները սայթաքում են բունների վրայից, ստիպված են լինում սողալով անցնել ընկած ծառերի վրայով, ցատկոտել մի ճյուղից

մյուսը, անցնել դետակների և ճահճների միջով: 10 կիլոմետրից ավելի այդ տեսակ բեռնակիրը չի կարող անցնել: Կենսամթերքներ հասցնելու դժվարությունը պատճառ է դառնում սեւամորթների սննդի անբավարարությանը շինարարության մեջ ընդհանրապես և Մայումբայում մասնավորապես: Ել չենք խոսում չինոֆիլիներ հալիտակությունների մասին: Սննդի պակասությունը և աշխատանքի գերմարդկային դժվարությունները առաջ են բերում՝ պետական աշխատանքների վարչության պետի պաշտոնական զեկուցման համաձայն՝ այս տեսակ յերևույթներ. Մայումբայի ճահճներում մի քանի որ աշխատելուց հետո նեգրի մարմինը ծածկվում է խոցերով և թարախակալած վերքերով: Խեղդող խոնավ տոթը ցերեկով և գիշերվա ցուրտը առաջացնում են թոքերի բորբոքման հիվանդություններ: Իսկ փորհարիներ և ջերմը ամենասովորական և նորմալ հիվանդություններն են աշխատողների ամբողջ կոլեկտիվի համար: Վոչ մի բժշկական ոգնություն Մայումբայում գործնականորեն չկա: Դիակ ֆելդերը, վորը սպասարկում է Մայումբայի մասը, հայտնի բան է, անկարող է բժշկել 3.000 նեգր բանվորներին և մեկ ու կես տասնյակ յեվրոպացի տեխնիկներին և ոֆիցերներին: Հետաքրքիր մանրամասնություն. այդ միակ ֆելդերը, վոր կորած է Հասարակածային Աֆրիկայի կուսական անտառում, — ունի ե: Յերեի դա ճերմակ զորքերի — Վրանդելի կամ Դենիկինի — ֆելդերներին և (Փրանսիական կառավարությունը չի թույլ տալիս ուսու ճերմակ գվարդիական եմիգրանտ բժիշկներին պրակտիկայով պարապելու Փրանսիացիների մեջ, բայց ուրախությամբ ուղարկում է նրանց զադութները, վորտեղ Փրանսիացի բժիշկները չեն ցանկանում գնալ):

Մայումբայում աշխատանքները անհապաղ սկսելու հետևանքները անմիջապես յերևացին: Ահա թե ինչ է գրում մի բուրժուական ժուրնալիստ Փրանսիական հետադիմական «Ժամանակ» լրագրում 1929 թ. փետրվարի 12-ին. «Մայումբայի տարերում աշխատելու հենց առաջին ամիսների ընթացքում այստեղ քչված բոլոր նեգրերը վոչնչացան (մի մասը հիվան-

դպրացավ, մյուս մասը մեռավ) վոմանք փորձարկեցից (աննդի սակառուցության և մաքուր բնակարանների բացակայութեան պատճառով), մյուսները—թողերի բորբոքումից (կլիմայական պայմանների շնորհիվ), յերրորդները—քաղցից (կենսամթերքների մատակարարման վատ դրույթի պատճառով), չորրորդները—հյուսիսային (ուշից վեր աշխատանքների պատճառով)։ Յեթե շինարարութեան ծայրերում մահացումը ահագին էր, ապա Մայումբայում մի ամսվա աշխատանքից հետո, 1925—1927 թ. թ. շինարարութեան ընթացքում շարքից դուրս ելին դալիս համարյա ամենքը։ Նույն ժուրնալիստը հաղորդում է, վոր 1929 թ. ամառը, յերբ Մայումբայի աշխատանքի պայմանները մի քիչ լավացել էլին (մենք այդ կտեսնենք վարը), մահացումը կաղմում էր բանվորների ընդհանուր թվի 5%-ը յուրաքանչյուր ամիս։ Դա մի սարսափելի թիվ է, վոր նշանակում է, թե տարեկան մեռնում է բանվորների վաթսուս տոկոսը։ Մեր աղբյուրը, սակայն չի հաղորդում, թե ինչքան մարդ է շարքից դուրս յեկել նույն 1929 թվին հիվանդութիւնների պատճառով... Ձի ցույց տալիս նաև Մայումբայի մեռածների թիվը մինչև այնտեղ պայմանների վորոշ բարելավումներ մտցնելը 1928 թվի կիսում։

Իբրև պատասխան առանց այդ էլ բարձր մահացումի հսկայական զարգացմանը նեղերի մեջ, նահանգապետը հրամայեց ուժեղացնել բանվորների մոբիլիզացիան։ Թե ինչ ազդեցութիւն ունեն յերկաթուղու շինութեան աշխատանքները զաղութի ամբողջ ազգաբնակչութեան վրա, — մենք մանրամասն կիսուենք վարը։ Այստեղ նշենք, վոր նեղերի հսկայական մահացման տեղեկութիւնները յերկաթուղու կառուցման մեջ Հասարակածային Աֆրիկայում հասան 1926—1927 թ. թ. յեվրոպական մամուլին և Փրանսիական հասարակութեան և բանվորական շարժման առաջավոր տարրերին։ Բարձրացավ սաստիկ աղմուկ, վորը ստիպեց դադարեցնել վարչութեանը ձեռք առնել վորեւէ միջոցներ՝ պակասեցնելու «չափազանց մեծ մահացումը», ինչպես արտահայտվում է մի իմպերիալիստական վայրահաջ գրող։ Սահ-

մանվեց աննդի ավելի կանոնավոր մատակարարութիւն, փայլ ալեկացրին։ Բացի դրանից, կորագործեց տալ բանվորներին վերմակներ, սապոն, ամաններ կերակուր յեփեթու համար։ Մտցվեց ավելի լայն բժշկական ոգնութիւն։ Սկսեցին մեծ չափով պատվաստումներ անել քնեածութեան հիվանդութեան դեմ։ Ծինեցին մի քանի բուժարաններ և հիվանդանոցներ։ Հետո փոխեցին նորեկների կադրերը գործի գեղու ղեկավար։ Նորեկներին վորոշ հանգուդատութիւն ելին տալիս, վորից հետո, վորպեսզի նրանք ընտելանան կլիմային, սկզբում հանձնում էլին նրանց թեթեւ աշխատանքներ և միայն դրանից հետո նրանց ուղարկում էլին դժվարագույն աշխատանքների։ Ծինվեց խճուղի, ապա յերկաթուղուն համընթաց և նեղուղիներ՝ նյութեր փոխադրելու համար։ Բայց «նոր ղեկավար» ժամանակ էլ բնիկները աշխատում են փոխանակ սահմանված 9½ ժամի—11 և 12 ժամ որեկան։ Կիրակի որերը, փոխանակ սահմանված հանգստութեան, նրանք պարտավոր են ծառայելու պ. պ. վերակացուներին՝ — լվանալ ճերմակեղենները, նորոգել բնակարանները և այլն։

Մահացութեան դեպքերի և վնասական հիվանդութիւնների պակասեցման համար, վոր չափազանց տարածված են սևամորթ բանվորների մեջ, թույլ է տրվում նրանց բերել իրենց ընտանիքները։ Ընտանիքավորներին թույլ է տրվում շինել առանձին խրճիթներ և բանջարանոց ունենալ։

Թե վորքան կենսական էլին վարչութեան միջոցառումները աշխատանքի կոչված բանվորների մասսայական մահացումը թուլացնելու գործում, այդ մասին կարելի չէ դատել նահանգապետի ծանուցումից, վոր նա արել է 1928 թ. նոյեմբերին։ Նահանգապետը նշել է, վոր մահացումը դեռևս բավականին «զգալի չէ»։

Ըստ յերևույթին հենց այս պատճառով այժմ նկատվում է ձգտումն կրճատելու տեղացիների բանվորահալածը յերկաթուղու կառուցման համար։ Լրագրները հաղորդում են, վոր պետութեան և ճանապարհը կառուցող ընկերութեան մեջ համաձայնութիւն է կայացել՝ ամենամինիմալ չա-

փերի հասցնել անդացի բանվորների քանակը: Դրա փոխարին վարչությունը խոստանում է տալ ընկերությանը նորագույն մեքենաներ, վորպեսզի աշխատանքները ամենամեծ չափով մեխանիզացման յենթարկվեն: Միաժամանակ վորոշված է մտցնել գաղութը՝ յերկաթուղու կառուցման մեջ աշխատելու համար հնդկաչինական սեւադուրծ բանվորներին, վորոնք կոչվում են «կուլի»: 1929 թվին տեղափոխվել են այնտեղ 800 կուլիներ:

Ահա տվյալներ ճանապարհի վրա աշխատող սեւամորթների աշխատավարձի մասին. նրանք ստանում են որեկան մի ֆրանկ և 75 սանտիմ, իսկ վերակացուները ստանում են յերկու ֆրանկ: Այն բնիկները, վորոնք հոժարակամ վերադառնում են իրենց ժամանակամիջոցը լրանալուց և տունը այցելելուց հետո և նորից ուղւում են աշխատել, ստանում են յերկու ֆրանկ և 25 սանտիմ, իսկ վերակացուները — յերկու ֆրանկ և 50 սանտիմ: Այս թվերը վերաբերում են 1929 թվականին:

Տուն են վերադառնում բնիկները նույնպես զինվորական հսկողության տակ և այդ դեպքում վերադարձի ամբողջ ընթացքում նրանց ուղտագործում են հողային աշխատանքների, ճանապարհների նորոգության և նոր ճանապարհներ շինելու համար: Իսկ վորպեսզի սեւամորթները չփախչեն աշխատանքներից կամ տուն վերադառնալիս, նրանց աշխատավարձի մի մասը չեն տալիս նրանց կանխատեսորեն, այլ ուղարկում են նրանց բնակության տեղը: Միայն տուն վերադառնալուց հետո բնիկը կարող է ստանալ իր աշխատավարձի չստացած մասը: Այսպիսով վարչությունը հնարավորություն ունի ստուգելու նեղրերի վարժը և՛ աշխատանքի ժամանակ, և՛ տուն վերադառնալիս:

Աշխատանքի վայրը հասնելու ճանապարհորդությունը, ինչպես ասացինք, միջին հաշվով տևում է տասնութ ամիս: Մնում են նեղրերը յերկաթուղու կառուցման աշխատանքների վրա մոտ յերկու տարի: Վերադարձը նույնպես խլում է նրանցից այնքան ժամանակ, վորքան գործի դալը: Հետեւաբար, բնիկը իր տնից բացակայում է չորսից մինչև հինգ տարի: Աշխատանքի վայրը հասնելու համար կատարված

չարժման ժամանակ բանվորահավաքի կոչվածների մեջ մահացումը հասնում է 15%-ի, իսկ աշխատանքների ժամանակ հասնում է արդեն 37%-ի: Կան տեղեկություններ, վորոնք հաստատում են, վոր աշխատանքի կոչվածների միայն մի հինգերորդ մասն է վերադառնում տուն:

5. ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒՅԱՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՆԵԳՐԱԿԱՆ ՄԱՍՍԱՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա) ԱԶԳԱՐԱԿԻՉՈՒԹՅԱՆ ԱՃՈՒՄԸ

Տեսնենք այժմ, թե ինչ փոփոխություն է ունեցել աղբարնակչության թիվը ֆրանսիական տիրապետության տարիներում: Այստեղ պետք է ամենից առաջ ընդգծել, վոր սովը ֆրանսիական դրամի մասն ուրից դարձել է սովորական յերեւելոյթ: Պաշտոնական տվյալները, վորոնք ամենից քիչ կարող են դրությունը ներկայացնել ավելի վատ, քան կա իսկականում, վորոշակի ասում են, վոր 1914 թվի սովը առաջ է բերել «սոսկալի կոտորած ցեղերի մեջ» Միջին Կոնգոյի գավառում: 1928 թ. դեկտեմբերին արտասանած իր ճառի մեջ գաղութի նահանգապետը հրճվանքով ասել է. «Ահա յերեք տարի յե, վոր գաղութում սովը ավերածուժներ չի անում: Դա նոր եջ է գաղութի պատմության մեջ»: Այսպիսով Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի բարձրագույն վարչապետը հաստատում է, վոր սովը վոչ մի ժամանակ չի դադարել յերկրում: Վորովհետեւ միայն վերջին յերեք տարին է, վոր սովը չի վոչնչացնում գաղութի սեւամորթ բնակչությունը (յեթե նույնիսկ ընդունենք, վոր նահանգապետը չի գունավորում իրականությունը): Նախորդ տարիներում, ուրեմն, սովի աղետները սովորական փաստեր են յեղել:

Հաջստի վերաբերմամբ բնիկները սննդի հարցից հետոն չեն դնացել: Նրանք առաջիկա նման մերկ են կամ համարյա մերկ: Մի ճանապարհորդ պատմում է, վոր նրա բռնակիր նեղրերը գիշերելու համար կանգ առած ժա-

մանակ այնպես ելին տանջվում ցրտից (վորովհետև համարյա տկուր էին), վոր թաղվում էին ավազի մեջ և այդպես ջնում:

Հիվանդությունները բնիկների մեջ այնքան են տարածված, վորքան և մինչև Ֆրանսիական հափշտակիչների դալը: Ավելին կասենք. կարելի չե վճռականորեն հաստատել, վոր հիվանդությունները չափազանց սաստկացել են հենց Ֆրանսիացիների նվաճումից հետո: Բնիկների տեղափոխությունները շատ չնչին էին մինչև յեվրոպական նվաճումը: Ամեն մի չրջան ապրում էր իր առանձնակի կյանքով: Փրանսիացիների դալը պատճառ դարձավ սահմանելու մի շարք պարտադիր աշխատանքներ, վորոնց շնորհիվ այդ պարտադիր աշխատանքները կատարողների զգալի մասը պարտավոր էր դնալու յերկրի հեռավոր վայրերը: Միանշակիքների, փոստը տանողների և պահապանների տեղափոխությունները պիտի նպաստեին հիվանդությունների տարածմանը: Այդ փոստը բացարձակորեն հաստատվում է դառութիւն հետադուրծների կողմից.

Բոլոր հիվանդություններից, վորոնք ավերում են Հասարակածային Աֆրիկայի բնիկներին, ամենածանրը «քնեածության հիվանդությունն» է, վոր կայանում է հետևյալում: Տրոպիկական «ցե-ցե» կոչված հատուկ տեսակի ճանճը, խայթելով մարդուն, նրա արյան մեջ մտցնում է մի միկրոօր, վորը հայտնի չե բժշկության մեջ «տրիպանոզով» անունով: Այդ միկրոօրը առաջ է բերում ուղեղի սուր բորբոքում: Սկզբնական չրջանում հիվանդը շուտ հոգնում է, անտարբեր է դառնում դեպի կյանքը, զգում է գլխացավ և ամենաուժեղ քնեածություն: Հիվանդության յերկրորդ չրջանում սկսվում է տենդ, սրտի անկանոն գործնեյություն, ձեռների և վոտների դողոց: Հիվանդը թուլանում է, վոտները չաղվում են, քայլվածքը դառնում է յերերուն: Ամբողջ ժամանակ ուղւում է քնել: Քանի գնում, այնքան ավելի յերկար է քնում: Զարթնեցնել նրան դժվար է: Հիվանդության յերրորդ չրջանում հիվանդի կաշվի վրա յերևան են գալիս բշտիկներ, ամբողջ մարմինը ծածկվում

և ուռուցքներով: Մկանները վերջնականապես թուլանում են: Վոսկորների ցավը անհնարին է դարձնում վորեւէ շարժում: Սկսվում է ջղային-հոգեկան քայքայումն: Առաջ է դալիս հաճախակի ուշադնացություն: Սուր գրգռմունքը փոխվում է մեռած քնեածության: Հիվանդությունը տևում է յերկու ամսից մինչև յերկու տարի: Հիվանդը մեռնում է ծայրահեղ հյուծված: Այստեղ կարևոր է նկատել, վոր քնեածության հիվանդությամբ, ինչպես և հիվանդությունների մեծ մասով, ավելի ուժեղ հիվանդանում են թույլ, հյուծված որդանիկները, քան առողջ: Դրա համար նեղրերը այդ հիվանդությանը ավելի շատ զոհեր են աւելիս, քան առողջ յեվրոպացիները: Տրոպիկական Աֆրիկայի լճերի չրջաններում այդ սոսկալի հիվանդությամբ բռնվածների քանակը հասնում է աղղարնակչության ուրսում տոկոսին: Ամբողջ ավաններ, նույնիսկ չրջաններ արդեն վոչնչացված են այդ հիվանդությունից: Որինակ՝ Նիլոսը և Բուբանդի գյուղերը (նրանք գտնվում են Ուբանդի գետի բերանի մոտ) միայն մի քանի տարի սրանից առաջ ունեյին՝ առաջինը — 1.000 և յերկրորդը — 800 բնակիչ, իսկ 1929 թվին մնացել էին Նիլոսում 6 և Բուբանդում 8 մարդ: Մնացածները մեռել են քնեածության հիվանդությունից (կամ վոչնչացել են պարտադիր աշխատանքներում): Յեւ մահա մինչև վերջին տարիներս դադության վարչությունը այդ հիվանդության դեմ համարյա վոչ մի պայքար չեւ մղում, իսկ 1929 թվին յերկրի առողջացման գործի համար բաց է թողել միայն տեղացիներից հավաքվելիք հարկի տասնհինգերորդ մասը...

Քնեածության հիվանդության հետ միասին կատաղությամբ գործում են նաև թութախտը և աղիքների հիվանդությունները: Սաստիկ տարածված է սիֆիլիսը, վորի ծավալման մեջ գլխավոր դերը կատարում են, իհարկէ, պարտադիր աշխատանքները: Տղամարդկանց մասսայական խոնվելը յերկաթուղու կառուցման և անտառային ձեռնարկությունների մեջ առաջ է բերում պոռնկության դարգացումն: Դրան միանում է յեվրոպացիների կողմից պատվաւոր արբեցողությունը (վերը մենք մատնանշեցինք,

Յե-ցե ճանճը, վոր առաջ է բերում մարդկանց մեջ քնեա-
ծութեան հիմնադրութեանը, արագութեամբ վոնչնացնում է
նաև անասուններին, վորի պատճառով համարյա անհնարին
է դառնում անասնաբուծութեամբ պարապելը քնեածութեան
հիմնադրութեան ծախսման ուսումնում: Յեվ չնայած դրան,
ամբողջ ահագին դաշութում կա ընդամենը յերկու անաս-
նաբուծ: Առողջապահութեան և անասնապահութեան ընդ-
հանուր ծախսը հազիվ թէ կազմի 1929 թ. բյուջեյի 9%-ը:

գ) ԻՆՉՊԵՍ Ե ՖԻՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԸ ԼՈՒՍԱՎՈ-
ՐՈՒՄ ՆԵԳՐԱԿԱՆ ՄԱՍՍԱՆԵՐԸ

Այժմ յերկու խոսք ել այն մասին, թե ինչպես է լուսա-
վորում Ֆրանսիական վարչութիւնը նեղրերին: 1924 թվին
դաշութում կային 18 յեվրոպացի ուսուցիչներ: Այնուհետև
նրանց թիվը «աստիճանաբար ավելացել է», ինչպես ասում
է պաշտոնական հաշվատարութեան հեղինակը, մինչև 29-ի
(1927 թ.): Կային նաև 30 բնիկներ, վորոնք մի քիչ սովորել
էին Ֆրանսերեն լեզուն և նախապատրաստող ուսուցչի
պաշտոն էին վարում: 1928 թվին ընդամենը կար 50 դպրոց
2·985 աշակերտով: «Լուսավորութեան» բոլոր ծախսը նույն
տարում յեղել է 1·420·117 Ֆրանկ, կամ, յեթէ վոսկու
վերածենք՝ 250·000 Ֆրանկ: Չգալով, վոր այդ թիվը ծի-
ծաղելի չէ, նահանգապետը իր հաշվետւութեան մեջ ասում
է, վոր լուսավորութեան ծախսերը կաճեն համաձայն «մեր
ֆինանսական դրութեան ամբացման»: Նա ընդգծում է, վոր-
պես նշանակալից հաջողութիւն, վոր 1928 թվին լուսավո-
րութեան ծախսը բարձրացել է 364·961 Ֆրանկով: Ինչ խոսք,
«նվաճումը» բոլորովին անվիճելի չէ:

Տեղական գյուղական դպրոցի նպատակն է սովորեցնել
նեղրերի յերեսաններին Ֆրանսերեն «կորտաբել»: Ասում ենք
«կորտաբել», վորովհետև դրել և կարգալ չեն սովորեցնում,
մինչդեռ դասընթացը տեւում է մեկ և նույնիսկ յերկու
տարի:

Մայրենի լեզուն իսպառ վոնդւած է դպրոցական սիստե-
մից: Այդ սիստեմը խիստ հակասում է ազգային լուսավո-

րութեան սովորական սիստեմին, վորը հիմնւած է դպրոցնե-
րում հասարակական կյանքի լայնորեն զարգացման և ազ-
գային լեզուների կիրառման վրա:

Այդպես է ֆրանսիական գաղութային մանկավարժական
ընդհանուր դրույթը:

դ) ՀԱՐԿԵՐԸ ՅԵՎ ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

Այդպիսով՝ ֆրանսիական կառավարութիւնը բնիկներին
տալիս է քիչ, չատ քիչ: Այժմ տեսնենք, թե ինչ է ստանում
նրանցից: Ահա տվյալներ տեղացիներից ստացվող հիմնա-
կան հարկի — գլխահարկի — չափի մասին (1922 թվի տվյալ-
ներով):

Գարն 7,50 — 10 Ֆրանկ.

Միջին Կոնգո . . . 3 — 5 — 7,5 — 10 Ֆրանկ.

Չադ 3 — 4 — 5 Ֆր. աղամաբուրդ և 1 Ֆր. կնոջից

Բացի գլխահարկից, տուրք է վերցվում հողից, անասու-
նից, բնակարանից:

Այդ թվերի տեղացու տնտեսութեան մեջ ունեցող նշանա-
կութեան մասին վորոշ գաղափար կազմելու համար պետք է
ասել, վոր յերկու որվա բեռնակրութեան (մի որ բեռը կրելը
և մի որ վերադառնալը) համար նա ստանում է 1 Ֆր. 25 սան-
տիմ, այն ել սնունդը իրենից է: Ավելի ճիշտ տեղեկութիւն-
ներ մեզ հետաքրքրող հարցի մասին չենք կարող ներկայա-
ցնել՝ սեւամորթների ընդհանուր բյուջեյի մասին տվյալներ
չունենալու պատճառով: Գրքույկիս ամփոփման մեջ բերում
ենք հատկապէս մի ճանապարհորդութիւնից, վորից ընթեր-
ցողը պարզ գաղափար կկազմի այն մասին, թե առհասարակ
ինչ նշանակութիւն ունեն ֆրանկները և պարտադիր աշխա-
տանքներից ստացված չնչին վարձատրութիւնը սեւամորթի
բյուջեյի մեջ:

Տվյալների պակասութիւնը հարկային ծանրութիւնների
մասին վորոշ չափով փոխ-հատուցվում է մի շարք թվերով,
վորոնք հնարավորութիւն են տալիս մեզ ելական յեղրակա-
ցութիւններ անելու այդ ծանրութեան աճման մասին: 1928
թվի հաշվարկութիւնը հաղորդում է, վոր գլխահարկի

աճումը «ճշտորեն համապատասխանում է մեր դրամի անարժեք դառնալուն»։ Իսկապես. 1914 թվին գլխահարկ հավաքված է 4.605.000 Փր., իսկ 1928 թ. — 25.100.000 Փր.։ Դրանով նպատակ ունեն ցույց տալու, վոր հարկերը չեն ավելացել։ Այդ կարևոր հարցի վրա արժե ավելի մանրամասնորեն կանգ առնել։

Նախ քան Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայի հարկատվության և Ֆրանկի կուրսի ընթացքի կապը քննելը, հարկավոր է պարզել, վորչափ հնարավոր է, զաղուկները տեղական տնտեսության յեկամուտային տեղեկացիան։ Կոնցեսիոն ընկերությունները գաղութում վարում են հափշտակողական տնտեսություն։ Վերը արդեն ասացինք, վոր նրանք 1910 թվին արդեն ամբողջովին վոջնացրել էին փղերի ահագին յերամները։ Այնպես վոր այժմ փղոսկր ճարելը արմազ ճարելուց հեշտ չէ։ Իսկ կաուչուկի ծառերի ավազակաբարձ վոջնացումը Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում բոլորի բերանում ծամոն է դարձել։ Յեւ վորովհետեւ կաուչուկի ծառի վոջնացումը շարունակվում եր ավելի ուժգին պատերազմի տարիներում, այդ պատճառով ել յետպատերազմական 13 տարիների անհրաժեշտ աշխատանքը փղոսկրի, կաուչուկի, արմավենու ընկուղի վորոշ քանակություն ձեռք բերելու համար պիտի չափազանց մեծանա։ Դրա հետևանքով ել հենց աշխատանքի արտադրողականությունը տնտեսության այդ ճյուղի մեջ սաստկապես իջել է։ Հետևաբար անտառի ընկնների տնտեսության յեկամուտաբերությունն ևս վերջին 15 տարվա ընթացքում մեծ չափերով պետք է ընկներ։ Մեր ասածի ապացույցը մենք գտնում ենք Ֆրանսիացի գրողի նկատողությունների մեջ, վոր նա արել է 1927 թվում իր ճանապարհորդության ժամանակ։ Նեգրերին ծեծելը Բամբու քաղաքում հետևանք եր այն բանին, վոր նրանք բավարար չափով կաուչուկ չեն յերբերել։

Հեղինակը պատմում է.

«Այդ մարդիկ (նեգրերը — Դ. Լ.) վոչ մի կերպ չեն աշխատում խուսափել աշխատանքից։ Բայց նկատի առնելով

այն չափազանց մեծ տարածությունը, վորով նրանք պետք է հեռանային իրենց ընկուկյան տեղից անտառի խիստ մեծ ավերման պատճառով (հաճախ նրանք ստիպված են յոտապոտել անտառի մեջ ութ ուրով կաուչուկաբեր ճյուղեր գտնելու համար), նրանք ստիպված են յանպարելու անտառում յերկու ամիս, վորպեսզի գտնեյին հումութի այն քանակը, վոր պետք է տալին կոնցեսիոն ընկերությանը»։

Այսպես ուրեմն, կոնցեսիոն ընկերությունների հափշտակությունների շնորհիվ անտառային տնտեսության յեկամուտները սաստիկ ընկել են։ Մեր խոսքերը անտառային գոտու տնտեսության յեկամուտների անկման մասին ամբողջությամբ պետք է վերադրել նաև մյուս գոտիների տեղական տնտեսությանը։

Վերը ասացինք, վոր կաուչուկի հումութի և հավաքածու տնտեսության այլ բերքերի գները կոնցեսիոն տնտեսության ռալոններում սահմանում է զաղութային վարչությունը։ Վոր վերջինս մի գործիք է ընկերությունների ձեռքին, — դա մենք ցույց տվինք մի շարք փաստերով։ Մասնավորապես մենք տեսանք, վոր կաուչուկի հումութի վարչությունից նշանակված գինը զաղութի ազատ շուկայի գներից մի քանի անգամ պակաս է։ Թեև մենք տրվյալներ չունենք նախապատերազմական կայուն գները ներկա գների հետ համեմատելու համար, բայց կարող ենք վճռականորեն հաստատել, վոր զաղութի վարչությունը չի յել աշխատել, վոր կայուն գները բարձրանան ֆրանկի անարժեքանալու հետ միաժամանակ։ Այսպիսով Ֆրանկի արժեքի ընկնելը յեղել է մի լրացուցիչ ծանր հարկ նեգրերի մասսաների վրա, վորովհետեւ տեղական ապրանքների գների բարձրացումը բավական չափով յետ է մնացել դրամի արժեքի ընկնելու թափից և գնողները հնարավորություն են ունեցել եժան գնով ձեռք բերելու ապրանքներ, վճարելով անարժեք դարձած ֆրանկներ։

Յեւ, վերջապես, քննվող հարցը պարզելու համար վճռական նշանակություն ունի ազգաբնակչության նվազումը, վոր մենք մանրամասն նկարագրեցինք վերը։ Մնացած բոլոր

հավասարաբեք հանգամանքների շարքում միակ այդ փաստը ապացուցում է ազգաբնակչության հարկատվության հափազանց ուժեղացումը. հավաքած հարկի գումարը «վրսկու համեմատությամբ» մնացել է անփոփոխ, բայց հարկի յենթակա ազգաբնակչությունը այդ ժամանակաշրջանում նվազել է 33%-ով:

Այսպես ուրեմն 1) կապիտալիստական ընկերությունների ավազակաբարո տնտեսությունը և մասսաներին շահագործելը սաստիկ կրճատել են տեղացիների տնտեսության յեկամուտները, 2) դրամի արժեքի անկումը հանդիսանում է լրացուցիչ ծանր հարկ ազգաբնակչության համար և 3) հարկ վճարող մասսայի — նրա մահացման պատճառով — նվազելը նույնիսկ հարկերի գումարի եյական անփոփոխությունը դեպքում անվիճելի կերպով նշանակում է հարկային պրեսսի ճնշման ուժեղացումը՝ առանձնապես ամեն մի հարկատվի վերաբերմամբ:

Ի վերջո կարելի յե վորոշակի ասել, վոր Հասարակածային Աֆրիկայում «տիրապետող» ֆրանսիական կապիտալը խլում է սեամորթ աշխատավորներին վոչ թե նրանց յեկամտի ավելցուկի մի մասը (կյանքի համար անհրաժեշտ քանակից ավելին), վոր առհասարակ չնչին բան է, այլ նրանց աղքատիկ յեկամտի խոշորագույն մասը, վոր անհրաժեշտ է նեգրին և նրա ընտանիքին կյանքի պահպանության համար: Վոչ մի կասկած չկա, վոր ազգաբնակչության ահաբեկման հացումը ինքնին (ուրիշ գործոնների շարքում) հանդիսանում է մեծ չափով հետևանք տեղացուն նրա կենսական միջնորդից զրկելուն — ծանր հարկերով նրան բեռնավորելու միջոցով:

Այն 90.000.000 ֆրանկից, վոր իբրեւ հարկ գանձվում է համարյա բացառապես նեգրական ազգաբնակչությունից (վորովհետեւ յեվրոպացիներից ստացվող հարկերը հարկերի ընդհանուր գումարի չնչին մասն են կազմում), թեկուզ ամենաչնչին չափով տեղացիների համար ոգտակար նպատակների վրա ծախսվում է միմիայն մոտ 10 — 11%: Բայց

այդ ել, ինչպես և բոլոր այլ հարկային յեկամուտները, ոգտագործվում են իշխանությունը ամրացնելու և բնիկներին շահագործելու միջոցները լայնացնելու համար:

յե) ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԴԱՇԻՆՔԸ ՏՆՂԱԿԱՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԻ ՀԵՏ

Բայց, կողոպտելով մասսաները, իմպերիալիզմը ամեն կերպ աշխատում է սիրաշահել տեղական ռեակցիան և շահագործողներին: Ֆրանսիական հեղինակը այդպես էլ ձևակերպում է այդ դրույթը. «Հարկավոր չի մերկացնել տեղական առաջնորդներին, յեթե նրանք այդ չեն ցանկանում (կարծես թե նրանք կարող են ցանկանալ այդ: — Դ. Լ.): Պետք է ձգտել աղղելու այդ ցեղապետների վրա... Պետք է պարզել, թե ինչպես կարելի յե ոգտագործել նրանց, փոխանակ կուլելու նրանց հետ»: Այդ կողմից հետաքրքրական է 1928 թվի նորմուծությունը: Դա կայանում է նրանում, վոր ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում հաստատվում են տեղացի դատավորներ: Սե «նոտարները», այսինքն իշխանիկները, առաջնորդները, ցեղապետները և այլն հրավիրվում են ֆրանսիական վարչության կողմից «աշխատակցելու» հանրապետությանը զաղութի ժողովրդական մասսաները ստրկացնելու գործում: Իշխանությունը, ինչպես յերեւում է, զգում է, վոր շահագործման թափը հասել է այնպիսի մի կետի, յերբ իր հետագա տիրապետությունը պահպանելու համար հարկավոր է ամուր հենվել տեղական շահագործողների վրա:

Նախկին գլխում խոսվում էր, թե ինչպես դադանարար շահագործում են բնիկներին կապիտալիստական ընկերությունները: Այս գլխում խոսեցինք, թե ինչպես զաղութի պետական ապարատը կողոպտում է և վոչնչացնում է նեգրական մասսաները: Այստեղ տեղին կլինի բերել մի վերին աստիճանի բնորոշ կենցաղային դեպք, վորը պերճախոս կերպով պատկերացնում է քաղաքակրթություն տարածողների վերաբերմունքը նրանց «խնամքին» հանձնված սե մարդկանց նկատմամբ:

Դեպքը տեղի չէ ունեցել 1928 թվի ամառը: Փրանսիական աչքի ընկնող բուրժուական ժուրնալիստը, ճանապարհորդելով ապագա Բրազիլիա-Ուլիկանոս յերկաթուղու շրջանում, մի ժամով կանգ է առել Մադրիդում ավանում: Դա չըջանի կենտրոնն է: Այստեղ կա Ֆրանսիական գինվորական պահակա-նոց: Դա պատենչով շրջապատված մի փոքրիկ հրապարակ է, վորի վրա տեղավորված են մի քանի տնակներ: Մեկում ապրում է պահականոցի կոմենդանտը — Ֆրանսիական սպան: Մյուսում ապրում են մի խումբ սեամորթ հրացա-նաձիգ սենեղալցիներ* — դա պահականոցի զորքն է: Բակի խորքում գտնվում է զենքի պահեստը և կենսամթերք-ների կրպակը:

Հյուրերի հաղվադյուտ լինելու պատճառով այդ խուլ անկյունում, կոմենդանտը շատ ուրախացավ և հրավիրեց նրան ճաշի: Յեվ այստեղ յեկվոր հյուրը վկա յեղավ՝ ինչպես ինքն է ասում, «մի փոքրիկ ծիծաղելի և խրատական տեսա-րանի»: Ապա նա ավելացնում է մի ուշադրավ նախադա-սություն. «Հասարակական յեղրակացությունը այդ տեսա-րանի առթիվ յես թողնում եմ, վոր ուրիշները անեն»:

Պարոնները նոր էյին վերջացրել ճաշը: Դռան մեջ հայտ-նվում է սև կապրալ** Մուսայի յերկար հասակը: Սեա-մորթը ձգվում է ամբողջ բոյով գինվորական կարգով, ձեռ-ները ցած գցած, վոտները իրարուց հեռու: Կոտրտված Փրանսերեն լեզվով նա դիմում է սպային՝ —

— Այնտեղ շատ մարդիկ են յեղել և բերել են պատրաստ***:

— Ի՞նչ գումարի:

— Հինգ հարյուրի:

— Ահա փողը: Դնա ինքդ վերջացրու:

* Սենեգալը մի շրջան է Արևմտյան Աֆրիկայում Հասարակածային բերդապահ զորքերը բաղկացած են հենց սեամորթներից: Բայց դրանք ընդհանր չեն, այլ բերված են Աֆրիկայի ուրիշ մասերից: Նրանց պե-տերը ճերմակ սպաներ են:

** Կապրալը ունտեր-ոֆիցերն է (յենթասպա):

*** Պատատը, ինչպես ասել ենք վերը, յեղակային բույո է, մեր ճակըն-դեղի նման:

Մուսան դուրս է դնում գլխարկը ձեռքին, վորը լիքն է յերկու Փրանկնոց բրոնզյա դրամներով: Ժուրնալիստը — նրա յետեից: Մենք ել դնանք նրանց յետեից: Պատենչի առաջ կանգնած են հարյուրի չափ նեղրուհիներ և յերեխա-ներ: Յերեխաները բոլորն ել տկլոր են, իսկ մայրերը մի փաթթոցով ծածկել են իրենց աղբյւրները (այն ել վոչ բո-լորը): Վոմանք նստած են ծալապատիկ, վոմանք ել շնթած են փոշու վրա. սալասում են «մեծին»: Յյուրաքանչյուրի մոտ կա պատատի կապոց: Տեսնելով կապրալին, բոլորը վեր են թռչում:

Հրամայողական շարժումով Մուսան պատվիրում է նրանց շարքով կանգնել: Բոլորը մի շարք են կազմում, պա-հելով իրենց առաջ պատատը: Կապրալը համբ հայացքով նայում է սև բանակին և մտքում հաշվում է պատատը: Հետո դուրսը յետ է դարձնում, խորասուզվում է հաշիվների մեջ — ի՞նչքան տա ամեն մի հատին: Հայտարարում է:

— Պատատը արժի հինգ Փրանկ: Յես տալիս եմ դու-դին տասը Փրանկ:

Շարքը շարժվում է: Ամեն մեկը մոտենում է Մուսային և դնում է զետնին պատատը: Ամեն մի դույգի համար կա-պրալը գլխակից ձգում է հինգ դրամ: Ծախողները բռնում են ողի մեջ իրենց «եկվիվալենտը» (ապրանքին համազոր դրամը) կամ վերցնում են զետնի վրայից և ճանապարհվում են գյուղը: Բայց յերբ գլխարկը դատարկվում է, դուրս է գալիս — ա՛յ քեզ անախորժություն — վոր յերեք տասնյակ ծառայողների համար փող չկա... Խելոք գինվորը սխալվել է հաշվելիս: Չստացողները խոնարհությամբ կանգնած են և աչքերով ուտում են «մեծին»: Մեծավորը հոնքերը կիտել է, մրթմրթում է, չարանում է, հետո շուտ է գալիս դեպի կոմենդանտը և հայտնում է նրան իր դարդը: Զի՞ տա արդ-յոք պարոն լեյտենանտը ելի դրամ: Բայց բան դուրս չեկավ: Լեյտենանտը միայն բարկացավ:

— Զորս Փրանկ տուր ամեն մի պատատին: Զորս Փրանկ տուր: Սկսիր նորից:

Մի քանի զինվորներ ուղարկվում են դյուղը: Կես ժամ չանցած բոլոր կանայք և յերեսաները, վորոնք ծախել եյին պատատը, նորից կանգնած եյին շարքով մեծավորի առաջ: Փողերը խլեցին նրանցից և նորից լցրին գլխարկի մեջ: Կիսատկոր և տկոր նեղրերը լուռ չուում են աչքերը զինվորի տարազ հագած նեղրի վրա: Կապրալը խախտում է լուսթյունը:

— Պատատը արժե չորս Փրանկ: Յես տալիս եմ չորս Փրանկ:

Նորից ձգվեց սև հերթը: Մուսան արդեն ձգում է յերկու հատ յերկու Փրանկնոցներ ամեն մի պատատի համար: Ստացողները գլխիկոր հեռանում են իրար յետևից, բայց յերբ գլխարկը դատարկվեց, — նորից դժբախտություն՝ տասնյակ մեռելների համար փող չէր մնացել:

Մուսան նորից դիմում է կոմենդանտին: Նա սաստիկ րնկված է, ելի փողը հերիք չարավ: Կարելի չե նորին ազնվապատվությունը կրարեհաճի՞ մի հիսուն Փրանկ ել բաց թողնել:

Պատասխանի փոխարեն նորին աղնվապատվությունը կատաղած գոռում է.

— Ապուշ, տուր յերեք Փրանկ հիսուն սանտիմ:

Նորից զինվորները ուղարկվում են դյուղը: Նորից կանանց և յերեսաների խոնարհ նախիրը յետ է դառնում: Փողերը յետ են ածում գլխարկի մեջ: Նորից իրարու յեն սեղմվում և նայում են կարմիր գլխարկ ծածկած սև մարդուն: Իսկ այդ մարդը դժվարին դրության մեջ է: Ի՞նչպես դուրս գալ այդ դժվարին կացությունից, իսկապես, նա միայն յերկու Փրանկնոց դրամներ ունի, իսկ վճարել հարկավոր է ամեն մեկին յոթ Փրանկ (ամեն մի ծախող միջին թվով բերել է յերկու պատատ): Մտածության մեջ ընկավ այդ պատասխանատու մարդը... Յեվ հանկարծ նրա դեմքը փայլեց: Յելքը, և այն ել փայլուն յելքը, գտել է: Ուրախուրախ կանչում է.

— Պատատը արժե յերեք Փրանկ: Յես տալիս եմ զուգահիս յեց Փրանկ:

Ամեն մեկին Մուսան չարտում է յերեսական յերկու Փրանկնոց դրամ: Աշխատանքը կատարվում է արագ և լավ: Ամբողջ շարքը վազելով անցնում է Մուսայի մոտից: Յեվ յերբ վերջին ծախողը հեռացավ դյուղը, Մուսան ուրախագին ծիծաղեց. գլխարկի մեջ մի ամբողջ կույտ դրամ եր մնացել...

Ուրախությունից փայլելով նա գնաց կոմենդանտի մոտ հաղորդելու նրան իր հնարագիտության մասին:

Ինչ ասել կուզի, շատ «ծիծաղելի» պատմություն է: Կատարյալ զվարճություն է: Բայց հարգելի ժուրնալիստը ճիշտ է բնորոշել այդ տեսարանը, անվանելով այն «խրատական»: Սակայն փոխանակ պարզելու, թե ինչի մեջ է կայանում այդ խրատականությունը, նա ամաչելով աչքերը ցած է գցում: Իսկ մենք հիմք չունենք մեր յեղրակացությունները չանելու այդ չափազանց դարձելի պատմությունից, Վորը վկայում է հարյուրավոր սեամորթ հողագործների կողոպտվելու մասին, յերբ Փրանսիական իշխանությունը գնում է նրանցից մթերքներ:

1) Յեվրոպական քաղաքակրթողները Հասարակածային Աֆրիկայի բնիկներին դրել են անլեզու անասունների դրության մեջ:

2) Նույնիսկ Փրանսիական իշխանության բոլորովին պաշտոնական ներկայացուցիչները չեն քաշվում նեղրերին կողոպտելուց այդ խոսքի ամենաուղիղ իմաստով:

6. ՆԵԳՐԵՐԻ ՀԱՎԱՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ա) ՆԵԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ 1921 — 1930 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Փրանսիական թալանչիների ճնշմանը նեղրական ազգաբնակչությունը պատասխանում է ապստամբական յերույթներով, վորոնք յերբեմն տեական բնույթ են կրում: Տեղեկություններ այդ անցքերի մասին շատ քիչ են հասնում Յեվրոպային: Մեր տեղեկություններն ևս Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում տեղի ունեցող վերջին ապստամ-

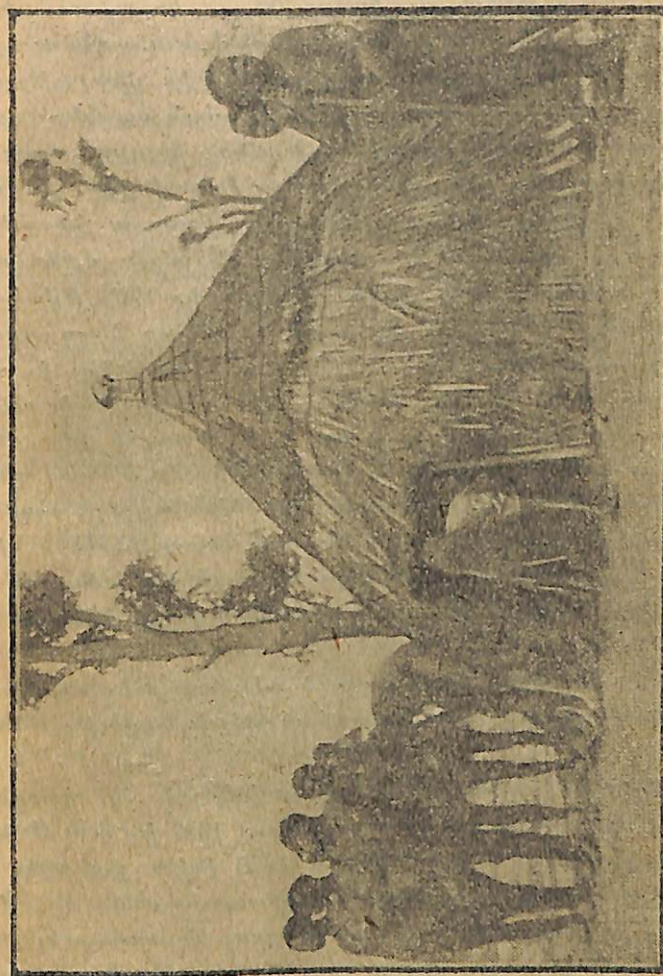
բուժյունների մասին չափազանց սահմանափակ են: Համաշխարհային և ֆրանսիական մամուլի կարճաժամ տեղեկությունները — ահա ամբողջ ինֆորմացիան:

Այդ նյութերից յերևում է, վոր 1921 — 1928 թվականներում յեղել են վոչ թե մեկ, այլ ամբողջ չորս զգալի հակաֆրանսիական յեղույթներ: Բացի դրանից 1930 թ. ապրիլին տեղի յե ունեցել նոր յեղույթ, վորի մասին հիշել ենք մեր ներածության մեջ:

Միակ բանը, վոր մենք գիտենք այդ անցքերից առաջինի մասին, վոր տեղի յե ունեցել 1921 թվին, այն է, վոր հինգ սե պահապաններ («միլիցիոներներ» — պաշտոնապես այդպես են կոչվում նրանք) գալիս են վերին Սանդա գետի ռալոնը (Ուբանդի-Շարի շրջան), այնտեղ նրանց տեղացիները սպանում են և, իբր թե մինչև անգամ ուտում են նրանց: Ինչ բնույթ եր կրում այդ յերևույթը, ծավալվե՞լ է արդյոք ավելի լայնորեն, ի՞նչ է նստել նեղերին և իմպերիալիզմին դա խաղաղացումը — այդպես էլ անհայտ է մնացել:

1927 թվի պաշտոնական հաշվետվությունից իմանում ենք, վոր «վոչ մի լուրջ խլրտում 1927 թվին չի յեղել, վորովհետև չի կարելի խլրտում անվանել միլիցիոներների վեճը Բանդի քաղաքում, վորը ընդհանուր կարգի վերաբերմամբ լուրջ հետևանքներ չի ունեցել և կամ չափազանց սահմանափակված մի բռնկումն Ուբանդի-Շարի շրջանում մի առաջնորդի ղեկավարությամբ, վորը մի քանի շաբաթվա մեջ խաղաղացվեց: Թե ինչի մեջն ելին կայանում այդ հուզմունքները, վորոնց խաղաղացելու համար հարկավոր է յեղել «մի քանի շաբաթ», և մնացած հարցերը, վորոնք կապ ունեն այդ անցքերի հետ, — այդ մասին վոչ մի խոսք չի ասված:

Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում 1928 թվին տեղի ունեցած հակաֆրանսիական բռնկման մասին առաջին տեղեկությունները ստացել են Պարիզի պարլամենտական շրջանները նույն թվի դեկտեմբերին: Այդ տեղեկությունները հաղորդում ելին, վոր 1928 թ. ամառը սկսվել է ապստամբություն վերին Սանդա գետի ռալոնում: Ապա վրտի յե

Բնիկների տներ — Ուբանդի-Շարիում

կանգնել յերկրի կենտրոնական ամբողջ շրջանի աղբարնակչությունը (Չաղի հարավային մասը, Միջին Կոնգոյի մասերը, Ուբանդե-Շարի մասերը) մինչև Կամերունի սահմանները։ Ապստամբները սպանում էին յեվրոպացիներին, քանդում էին ճանապարհներն ու կամուրջները, կողոպտում էին յեվրոպական ընկերությունների կրպակներն ու պահեստները։

1929 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին վարչությունը ուղարկեց սևամորթ ջոկատներ Փրանսական սպաների հրամանատարությամբ ապստամբությունը ճնշելու համար։ Տեղեկություններ կան, վոր պատժող ջոկատներին հրամայված է «խռովարարներին ամենաթանձ կորուստ հասցնել»։ Յեթե այդ հրամանը թարգմանենք ցարական ժամանակի ոռու բյուրոկրատիայի լեզվով, կստանանք 1905 թվականի հեղափոխության դահլիճ Տրեպովի նշանավոր կարգադրությունը՝ — «Պատրոններ չխնայել»։ Յեվ սպաները կատարեցին հրամանը։ Մի լեյտենանտ, Կվեն աղանդունով, այրել է մոտ հիսուն գյուղ Մրակի-Կարնո ճանապարհի վրա, լեյտենանտ Կորդյին սպանել է հիսուն ընկիներ Մնախո գետի ափին։ Մինչդեռ գավառում 1929 թվին ալրիւի սկզբում վոչնչացել է կալանավորվել են մոտ հազար ընկիներ, իսկ Պորտ-Արշամբո քաղաքում, վորը Չաղի շրջանի կենտրոնն է, 1929 թվի հուլիսին կալանավորվածների թիվը հասնում էր 5.000-ի։

Այժմ տեսնենք, թե ինչպես է անդրադարձել ապստամբությունը դադութի նահանգապետի հաղորդադրությունների մեջ։

1928 թվի գաղութային հաշվետվության մեջ կարդում ենք. «Լույի ուսուցում (Չաղի գավառ) 1927 թվին և Սանգի գետի վերին հոսանքի ուսուցում 1928 թվին յերևացել են յերկու մարգարե — կախարդներ։ Նրանք հայտնել են, վոր իրենց հրաչափը չնորքով նրանք կարող են արտաքսել յերկրից ձերմակներին... Լույի ուսուցում չարժուժը արագությամբ ճնշվեց կախարդի կալանավորումով։ Իսկ Վերին Սանգայի շրջանում չարժուժը ստացավ բավականաչափ լայն ծափալ»։ Պրանսիական մի յրագիր հաղորդում է ավելի յրիվ

մանրամասնություններ Վերին Սանգայի վրա կատարվող անցքերի մասին։ Համաձայն այդ տեղեկությունների, Վերին Սանգայի մարգարեն, Կարինու անունով, մեծ ազդեցություն է ձեռք բերել ցեղակիցների վրա իր ճգնափորական կյանքով և ինքն իրեն տանջանքների մատնելով։ Գաղցի և զրկանքների միջոցով նա հասցրել է իրեն նյարդային սաստիկ դրդուման։ Նա համոզել է անտառի մնացած «գավակներին», վոր ինքն ունի մի հրաշալի ափսե։ Ջրով լցնելով այդ ափսեն, նա նրա մեջ տեսնում է այն ամենը, ինչ վոր անում են ձերմակները, իսկ յեթե նստի թռչող նստարանի վրա, նա կարող է անտառի վրայով թռչել ձերմակների բանակը և իր հայացքով վոչնչացնել նրանց։ Նա կարող է ձերմակ մարդկանց դարձնել գորիլներ (կապիկ) և վոնդել յերկրից։ Կախարդը իր ուժը ստացել է, ինչպես ինքն է ասում, սպանելով ձերմակ մարդուն և ուտելով նրա սիրտը (չափազանց բնորոշ է այդ)։

Յերբ 1928 թվի ամառը Վերին Սանգայի ուսուցում յերևաց զինվորների ջոկատը գյուղացիներին յերկաթուղային աշխատանքներին տանելու համար, Կարինուն հայտնվեց հուզված ամբոխի առաջ և սկսեց կոչել ցեղակիցներին, վոր նրանք հարկ չտան ձերմակներին, չտան հաց, ջուր, կրակ և առհասարակ չհպատակվեն նրանց։ Նա խոստանում է, վոր դրանից հետո կգա առատ բերքերի, հաջող վորսերի և ձկնորսության ժամանակը։ Այդ յերույթը, ըստ յերեույթին, յեղավ ազդանշան ապստամբության, վորը տարածվեց այնուհետև ամբողջ կենտրոնական շրջանում մինչև Կամերունի սահմանները։

Կարիք չկա ասելու, վոր այդ մարդարենները միայն սևամորթ մասսայի բողոքի արտահայտության կաղմակերպողներն էին։ Իսկ ապստամբության պատճառն այն յուրատեսակ ստրկությունն է, վոր Փրանսիացիները մտցրել են գաղութի մեջ։ Ապստամբությանը առիթ է տվել հերթական բանվորահալալը աշխատելու համար ընկիների «մահվան արհեստանոցներում», — յերկաթուղու կառուցման վրա։

Գրքույկիս ներածութեան մեջ բերած յերկրորդ հեռագրի մեջ անճշտութեան կա: «Ներքին Կոնգո» կոչվում է վոչ թե Բրազաիլի մոտ գտնվող ավանը, այլ ամբողջ շրջանը, վորտեղ գտնվում է նույն ինքը Բրազաիլը, գաղութի մայրաքաղաքը և հեռագրի մեջ հիշված արվարձանը: Այդ արվարձանը կոչվում է իսկապես «Պոտո-Պոտո»: Ընթերցողը հեշտութեամբ կարող է պատկերացնել, թե ինչ է ներկայացնում գաղութի մայրաքաղաքի բնիկների այդ արվարձանը: Դրա համար բավական է արվարձանի անունը նեգրերենից հայերեն թարգմանել: «Պոտո- պոտո» նշանակում է կեղտ, լպրծուն անանցանելի ցեխ, աղբանոց: Ասել կուզե՝ այդ անունը լիովին հիմնավորված է: Հիրավի, նեգրերի բանվորական ավանի համար Փրանսիական վարչութիւնը հատկացրել է Բրազաիլի տակ դեռ կարգին չչորացած ճահճը: Այստեղ ապրում են սեամորթ աշխատավորները, վորոնք ստեղծում են Փրանսիական գաղութային մայրաքաղաքի համար բոլոր հարստութիւնները. բանվորները, չինարարները, բեռնակիրները և այլն: Լիովին հասկանալի յե, թե ինչու հենց այդ բանվորական ավանումն է գտնվում հակաֆրանսիական շարժման կենտրոնը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ

Յեզրակացութիւններ: Մի «պատմութիւն» ևս, վարը ամենևին ծիծաղելի չէ:

Բերած փաստերը տալիս են Փրանսիական խոշոր կապիտալի և նրա պետական իշխանութեան գաղութային դործնէյութեան ցայտուն պատկերը Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում: Այդ փաստերը ապացուցում են կատարյալ կերպով, վոր Փրանսիական կապիտալը ստեղծել է բնիկների համար համարյա ստրկական ուժիմ և վոչնչացնում է յերկրի ազգաբնակչութիւնը և արտադրական ուժը: Այդ փաստերի հանդեպ Փրանսիայի իմպերիալիստական քաղաքականութիւնը հանդես է գալիս վորպես Բըյուսսելում 1928 թվին կայացած II Խնտերնացիոնալի կոնգրեսի պնդումների անարդարացիութեան զարմանալի ապացույց այն մասին, թե կապիտալիզմը նպաստում է գաղութների արտադրական ուժերի զարգացմանը: Փրանսիական տիրապետութեան քառասուն տարին Փրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում յեղել է նեգրական մասսաների այլասեռման և յերկրի տնտեսական հարստութիւնների ավազակաբարոյ յուրացման ժամանակաշրջան:

Վերջացնեք մեր աշխատութիւնը, բերելով մի հատված Փրանսիական շատ նշանավոր գրող Անդրե Ժիդի «Վերադարձ Չադից» գրքից: Այդ հատվածը գիտական աշխատութիւնների շատ եջերից ավելի փայլուն կերպով բնորոշում է տեղական ազգաբնակչութեան տնտեսական մակարդակը և Փրանսիայի քաղաքակրթական աշխատանքի արդյունքները Հասա-

րակածային Աֆրիկայում: Հեղինակը պատմում է, թե ինչպես է նա բաժանվել և հաշիվներ տեսել մի խումբ բեռնակիրներին հետ, վորոնք պարտադիր կերպով կրել են նրա բազաթը մի վայրից մյուսը:

«Արձակում ենք մեր բեռնակիրներին: Ամեն մեկը ստանում է 12 Փրակ: Հերթով մոտենում են նրանք և յես տալիս եմ նրանցից յուրաքանչյուրին յերկուական հինգ Փրանկնոց թղթադրամ և չորսական արծաթ փող՝ ամեն մեկը 50 սանտիմ: Բայց այդ խեղճերը հասկացողություն չունեն, թե վորքան են վաստակել և ինչքան են ստանում: Ինձ թվաց, վոր բոլորն էլ, առանց բացառության, ապշել են ստացած գումարի քանակության խոշորությունից, բայց վոր փողրիկ արծաթ դրամները նրանց վրա ավելի մեծ տպավորություն գործեցին, քան թղթադրամները: Յես պատրաստ եմ մինչև անգամ հաստատելու, վոր յեթե առաջարկեյի նրանց ընտրություն կատարել այդ յերկու դրամների միջև, մեծամասնությունը կվերցնեք արծաթե դրամները:

Մտքովս անցավ մի հետաքրքիր փորձ կատարել և յես կատարեցի այն յերեք անգամ և յերեք անգամն էլ միևնույն արդյունքը ստացվեց: Յես բաց եյի թողնում ինձ պարզված ձեռքի մեջ թղթադրամ և միայն յերկու արծաթ դրամ. խեղճը վաղում է ուրախ դեմքով և յես ստիպված եյի լինում յես կանչել նրան, վորպեսզի վարձի մյուս մասն էլ տամ:

Այդ բանը հիմք է տալիս ինձ ասելու, վոր նեգրերը բոլորովին անողնաշար են գործնական կյանքի մեջ և ամբողջովին կախված են շահագործողների կամայականությունից: Կարելի չէ յերեակայել, թե ինչ չափերով են ոգտադործում վաճառականները տեղական այդ բարեհաջող պայմանները: «Սեամորթները բավականանում են քնով, ի՞նչ կարիք կա իզուր տեղը փող ծախսելու»:

Յես հարցրի նրանց թարգմանչի միջոցով, թե ի՞նչ պետք է անեն նրանք իրենց հարստությունը: Ինչ թե հարբեցողության վրա չափելն: — Ո՛ր, վոչ: Եւ մի թղթադրամ նրանք կտան և հարկը վճարելու համար: — Բայց չէ վոր

հարկը նոր է վճարված: — «Ճիշտ է, բայց նրանք կպահեն այդ թղթադրամները մինչև հետագա տարին»...

Թափառում ենք գյուղում: Նեղ փողոցները ընկած են հարդից հյուսված պատերի մեջ: Անընդհատ շարժում կա այնտեղ: Կանայք յերկար շարքերով շտապում են ջուր բերելու կամ վերադառնում են ջրով: Յերբ մեզ տեսան, փողոցները դատարկվեցին, յերեսաները քաղցկեցին, կանայք յերեսները շուտ տվին, իսկ նրանք, վորոնք չեյին կարող քաղցկել, սառած կանգ առան իրենց տեղերում, չհամարձակվելով շարժվել և աչքերը բարձրացնել»:

Նեգրական մասսաների այդ սարսափը սպիտակ մարդու հանդեպ փայլուն գնահատությունն է դադուլթի Փրանսիական տերերի, վորպես կատաղի ստրկացնողների և անողոր շահագործողների, դերի:

327.2
L-33

16445-50
9.9 2007

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
1. Տերիտորիան և աղգարնակչությունը	5
2. Տնտեսության ձևերը և հասարակակարգը	7
3. Աշխատանքի պրոբլեմը Ֆրանսիական Հասարակա- ծային Աֆրիկայում	10
ա) Բանվորական ձեռքերի պակասությունը գյու- ղում և դրա պատճառը	10
բ) Ինչպես է «լուծվում» աշխատանքի պրոբլեմը Ֆրանսիական Հասարակածային Աֆրիկայում	14
4. Կապիտալիստական արշավը Ֆրանսիական Հասարա- կածային Աֆրիկայում	19
ա) Կոնցեսիոն ընկերությունները	19
բ) Բրազավիլ-Ովկիանոս յերկաթուղու կառուցումը	32
5. Գաղութային վարչության տեղական քաղաքականու- թյունը և նեգրական մասսաների դրությունը	43
ա) Աղգարնակչության աճումը	43
բ) Ինչպես է պահպանում իմպերիալիստական վար- չությունը նեգրների առողջությունը	47
գ) Ինչպես է ֆրանսիական իմպերիալիզմը «լուսա- վորում» նեգրական մասսաները	48
դ) Հարկերը և պարտադիր աշխատանքները	49
յե) Իմպերիալիզմի դաշինքը տեղական շահագործող- ների հետ	53
զ) Մի շատ «ծիծաղելի» պատմություն	54
6. Նեգրների հակաիմպերիալիստական ապստամբու- թյունները	57
ա) Նեգրական շարժումները 1921—30 թվականներին	57
բ) 1928—30 թ.թ. ապստամբությունների պատճառները	62
ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ, Յեզրակացություններ, Մի «պատմու- թյուն» ևս, վորը ամենևին ծիծաղելի չէ	65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0196211

327.2

L-33